

JULIA MOŹDŹEŃ

<https://orcid.org/0000-0003-4932-5546>

Uniwersytet Gdański

STATUT CECHU PIWOWARSKIEGO STAREGO MIASTA TORUNIA Z 1521 ROKU NA TLE ROZWOJU USTAWODAWSTWA WEWNĄTRZMIEJSKIEGO

Zarys treści: W artykule przeanalizowano treść tzw. statutu piwowarów Starego Miasta Torunia z 1521 r., który został narzucony członkom cechu przez radę miasta w odpowiedzi na zamieszki z 1515 r. Autorka stawia pytanie o to, czy jest to faktycznie statut w rozumieniu ustawy wewnątrzcechowej. W tym celu analizuje wszystkie zachowane ordynacje i wilkierze wewnątrzmięskie z obszaru obu miast toruńskich od XIV do początku XVI w., by przedstawić ewolucję tych zapisów i wykazać, jaka ich część ma charakter dyscyplinujący, mający przywrócić porządek i dobro wspólne w mieście przez panującą radę. Analizy te wskazują, że „statut” ten ma charakter ustawy wewnątrzmięskiej, a zatem powinien być uznany za wilkierz miejski, wydany w reakcji na złamanie porządku w mieście.

The content outline: The article analyses the content of the so-called Statute of the Brewers of the Old Town of Toruń, which the city council imposed in 1521 on the guild members in response to the riots of 1515. The author poses the question of whether this is, in fact, a statute in the sense of internal guild regulations. To answer this, she analyses all surviving municipal ordinances and city statutes (Pol. *wilkierze*) from the area of the two Toruń towns issued between the fourteenth and the early sixteenth century to examine the evolution of these provisions and to demonstrate what part of them was disciplinary, intended to restore order and the common good in the city by the council. These analyses indicate that this “statute” was an internal city act and should, therefore, be regarded as a municipal ordinance issued in reaction to a breach of order in the city.

Słowa kluczowe: piwowarstwo, słodownictwo, browarnictwo, karczmarze, Toruń, wilkierze, cechy rzemieślnicze

Keywords: brewing, malting, beermaking, innkeepers, Toruń, *wilkierz*, craft guilds

Normowanie społecznej rzeczywistości¹ w miastach odnosiło się do prawie wszystkich sfer życia codziennego². Świetnie pokazała to przed ponad stu laty królewiecka badaczka Bertha Quassowski, analizująca działania rad wielkich miast pruskich (za wyjątkiem Gdańska) mające na celu zaprowadzenie dobrobytu społecznego (*Wohlfahrts-pflege*)³. Badając politykę żywnościową toruńskiej rady miejskiej, nie odniosła się ona jednak do przepisów regulujących produkcję i handel piwem.

Zachowany źródłowy materiał toruński o charakterze normatywnym jest dość fragmentaryczny. Najstarsze ordynacje toruńskie odnoszące się do produkcji, kontroli jakości piwa oraz organizacji cechu piwowarskiego pochodzą z wilkierza Nowego Miasta Torunia (ok. 1300 – połowa XV w.)⁴ i dla okresu panowania zakonu krzyżackiego zostały omówione w publikacjach Janusza Tandeckiego poświęconym gospodom toruńskim⁵. Najwcześniejsze regulacje rady Starego Miasta Torunia pochodzą natomiast dopiero z początku XV w. Nie zachował się bowiem żaden staromiejski wilkierz toruński z okresu średniowiecza. Dziś dysponujemy głównie protokołami i wypisami z ksiąg radzieckich rady staromiejskiej, zachowanymi w osiemnastowiecznej kopii znanej pt. Thorner

¹ Publikacja powstała w ramach grantu przyznanego przez Narodowe Centrum Nauki, program Sonata 11, realizowanego w latach 2016–2023 w Towarzystwie Naukowym w Toruniu (nr 2016/21/D/HS3/02697) pt.: „Normowanie miejskiej rzeczywistości w Toruniu w średniowieczu i wczesnej nowożytności”. Autorka jest kierownikiem projektu.

² Zakres problematyki analizowanej w ramach badań nad dobrobytem/dobrostanem w miastach średniowiecznych określił jako pierwszy W. Varges, *Die Wohlfahrtspflege in den deutschen Städten des Mittelalters*, „Preußische Jahrbücher” 81, 1895, s. 250–318; zob. też J. Możdżeń, *Normowanie miejskiej rzeczywistości w Toruniu do początku XVI w.*, Toruń 2023 (w druku).

³ B. Quassowski, *Obrigkeitsliche Wohlfahrtspflege in den Hansestädten des Deutschenlandes (Braunsberg, Elbing, Königsberg, Kulm und Thorn) bis 1525*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 59, 1919, s. 1–68; 60, 1920, s. 27–66; 61, 1921, s. 103–148.

⁴ G. Bender, *Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn (c. vom Jahre 1300)*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 7, 1882, s. 97–115; T. Maciejewski, *Wilkierze miasta Torunia*, Toruń 1997, s. 31–32; tenże, *Wilkierze miast lokowanych na prawie chełmińskim w państwie zakonnym (do 1454 r.)*, w: *Studia Culmensia Historico-Juridica*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990, s. 364–367; tenże, *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Gdańsk 1989, s. 75–76; K. Kopiński, *Źródła drukowane do dziejów średniowiecznego Nowego Miasta Torunia*, w: *Nowe Miasto Toruń. 750 lat od lokacji*, red. K. Mikulski, P. Oliński, W. Rozynkowski, Toruń 2014, s. 106–107.

⁵ J. Tandecki, *Gospody i szynki dawnego Torunia (do roku 1793)*, „Rocznik Toruński” 18, 1988, s. 174–176.

Denkwürdigkeiten⁶. Uzupełnieniem informacji w nich zawartych mogą być księgi ławnicze, rachunkowe oraz listy.

Najwcześniejsze zachowane do dnia dzisiejszego statuty rzemieślnicze miasta Torunia pochodzą dopiero z lat dwudziestych XVI w., a ich powstanie związane jest z okresem rewolty społecznej z lat 1521–1523 oraz potrzebą uchwalenia nowych regulacji porządkujących stosunki społeczne w mieście. Efektem tego kilkuletniego procesu ustawodawczego było uchwalenie m.in. *Reformatio Sigismundi* dla miasta Torunia w 1523 r. przez króla Zygmunta Starego⁷ i w efekcie wydanie nowego wilkierza w styczniu 1524 r.⁸ Ten proces szczegółowo naświetlił Józef Buława⁹. W 1523 r. statut otrzymali m.in. toruńscy konwisarze, a w 1524 r. garncarze i zduni¹⁰. Jedynym dotąd niewydanym i pochodzącym z tego okresu statutem odnoszącym się do rzemiosła jest uchwała dla cechu piwowarskiego Starego Miasta Torunia z 9 XII 1521 r.¹¹ Edycję treści tego dokumentu zamieszczam w ostatniej części niniejszego artykułu. Biorąc pod uwagę szczątkowość zachowanych dla Starego Miasta Torunia uchwał miejskich i cechowych z okresu średniowiecza, źródło to stanowi dla nas cenne uzupełnienie wiedzy o działalności cechowej i stosunkach panujących między radą a członkami cechu: piwowarami, karczmarzami i słodownikami, a także wewnątrz samej organizacji. Archiwalia toruńskiego cechu piwowarskiego są jednymi z lepiej zachowanych¹². Dla oceny, jaki etap w rozwoju cechu stanowi wymieniony statut, należy prześledzić rozwój wcześniejszego ustawodawstwa rad miejskich Starego Miasta Torunia w odniesieniu do produkcji

⁶ *Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547*, wyd. A. Voigt, Thorn 1904 (dalej: TD); J. Możdżeń, „*Thorner Denkwürdigkeiten*“ (ca. 1743–1744) – *Urheberschaft, Gattungsproblematik und Auswertung einer Edition*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2019. Urkundenbücher, Chroniken, Amtsbücher, Alte und neue Editionsmethoden*, red. H. Flachenecker, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2019, s. 77–102.

⁷ R. Jacobi, *Die Reformatio Sigismundi vom J. 1523*, „Mitteilungen des Copernicus Vereinigung für Wissenschaft und Kunst” 18, 1910, s. 2–29.

⁸ J. Buława, *Walki społeczno-ustrojowe w Toruniu w I połowie XVI wieku*, Toruń 1971.

⁹ Badacz ten korzystał jedynie z nowożytnej kopii tego dokumentu zamieszczonej; tamże, s. 21, fot. 1.

¹⁰ J. Tandecki, *XVI-wieczne statuty toruńskiego cechu garncarzy i zdunów*, „Rocznik Toruński” 17, 1986, s. 267–276; *Statut cechu konwisarzy 1523*, w: *Statuty toruńskiego rzemiosła artystycznego i budowlanego z XVI–XVIII wieku*, wyd. B. Dybaś, J. Tandecki, współpr. M. Farbiszewski, Warszawa–Toruń 1990, s. 1–6.

¹¹ AP w Toruniu, Zespół cechów rzemieślniczych Torunia, nr 45, Cech piwowarów, sygn. 3.

¹² M. Piskorska, *Materiały do badań ludnościowych w Archiwum Miasta Torunia. Cz. 1: wiek XIII–XVI*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 10, 1935–1937, s. 13.

piwa i działalności cechu. Pozwoli to lepiej naświetlić charakter treści interesującego nas dokumentu.

Artykuł podzielono zatem na trzy części – w pierwszej dokonano krótkiej charakterystyki socjotopograficznej i infrastruktury związanej z warzeniem piwa, a także zebrano i przeanalizowano zachowany materiał normatywny związany z rozwojem piwowarstwa w Starym Mieście Torunia z okresu od XIV do 1521 r. Druga część zawiera analizę omawianego statutu z 9 XII 1521 r. Na końcu zawarto zaś edycję jego treści¹³.

* * *

Czynnikami, z których płynęły impulsy do reformowania istniejącego porządku prawnego w mieście, np. w zakresie handlu, produkcji czy obywatelstwa, były m.in. zarządzenia ogólnokrajowe (tzw. *Landesordnungen*, *Verordnungen*, *landes wilkore*) wydawane przez pana terytorialnego¹⁴ oraz uchwały hanzeatyckie. To, czy dana regulacja o charakterze krajowym została przyjęta przez miasto zależała od kilku czynników. Po pierwsze w przypadku Starego Miasta Torunia w zależności od okresu historycznego różny był stopień autonomii miasta względem zakonu krzyżackiego. Interes lokalny nie zawsze był zbieżny z prowadzoną przez tenże polityką handlową, ta sama zasada funkcjonowała w odniesieniu do postanowień zjazdów hanzeatyckich, które dopiero po odczytaniu treści recesów i zaakceptowaniu przez radę miasta wchodziły w użytek. Przyjmuje się, że prawnym aktem akceptacji było wpisanie treści recesu do księgi miejskiej¹⁵. Od XV w. uwzględnić należy także coraz większe znaczenie postanowień zjazdów stanowych, a po 1454 r. również przywileje i reformy królów polskich. Formami prawnymi, w których uchwalano efekty owych reform, były głównie wilkierze

¹³ Kierowano się wytycznymi zawartymi w instrukcji: M. Thumser, *Zehn Thesen zur Edition deutschsprachiger Geschichtsquellen (14.–16. Jahrhundert)*, w: *Editionswissenschaftliche Kolloquien 2005/2007. Methodik – Amtsbücher – Digitale Edition – Projekte*, red. M. Thumser, J. Tandecki, współpr. A. Thumser, Toruń 2008, s. 13–19.

¹⁴ Szerzej: K. Neitmann, *Die Landesordnungen des Deutschen Ordens in Preußen im Spannungsfeld zwischen Landesherrschaft und Ständen*, w: *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preußen und seinen Nachbarländern*, red. H. Bookman, E. Müller-Luckner, München 1992, s. 61–64; P. Moraw, *Über Landesordnungen im Spätmittelalter*, w: *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit*, red. J. Duchhardt, G. Melville, Köln 1997, s. 187–202; M. Brauer, *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation*, Berlin 2011, s. 113–120.

¹⁵ Szerzej: E. Pitz, *Bürgerreinigung und Städteeinung. Studien zur Verfassungsgeschichte der Hansestädte und der deutschen Hanse*, Köln 2001, s. 400–412.

miejskie (*Willküren, statuta*), nieustannie podlegające aktualizacji, oraz księgi protokołów zawierające pojedyncze, na bieżąco uchwalane postanowienia (tzw. konkluzje, ordynacje, zarządzenia). Miały one charakter wewnątrzmijski i były specyficzne dla każdego miasta, oddawały zatem jego indywidualny charakter. Do wilkierzy miejskich z kolei ustosunkowywały się, bardziej szczegółowe, statuty wewnątrzcechowe i brackie (*Statutum, Rolle, Brief*)¹⁶.

1. Piwowarstwo Starego Miasta Torunia przed 1521 r.

1.1. Charakter korporacji oraz infrastruktura miejska

W okresie rozkwitu piwowarstwa w wielkich miastach pruskich, tj. w XV–XVI w., cechy piwowarskie w Toruniu zrzeszały głównie właściciele browarów (*Kretschmer*)¹⁷. Zjawisko to było charakterystyczne dla miast hanzeatyckich¹⁸. Byli oni zazwyczaj także właścicielami słodowni i szynków czy też gospód¹⁹. Badania Antoniego Czacharowskiego wykazały, że karczmarze stanowili jedną z bogatszych grup zawodowych w mieście²⁰. Niektórzy z nich wywodzili się z szeregów patrycjatu i zasiadali w radzie miejskiej²¹. Właściwymi rzemieślnikami-członkami

¹⁶ Wzajemny stosunek wilkierzy miejskich do statutów cechów rzemieślniczych w Toruniu został poddany analizie przez Janusza Tandeckiego. Statuty cechowe były zatwierdzane bezpośrednio przez władze zakonne (tzw. statuty ogólnorzemieślnicze), początkowo z pominięciem rad miejskich. Dopiero w XV w. udział rady w zatwierdzaniu treści statutów zwiększył się, choć zawsze musiał uwzględniać obowiązujące w państwie zakonnym przepisy krajowe; J. Tandecki, *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Toruń 1987, s. 19, 48; zob. też F. Dieling, *Zunftrecht. Eine Rechtsquellenstudie mit Besonderer Berücksichtigung des Schneiderhandwerks*, Heidelberg 1932, s. 60–62.

¹⁷ M. Biskup, *Historia Torunia*, t. 2: *U schyłku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454–1548)*, Toruń 1992, s. 135. Analogiczną strukturę cechu browarników wskazuje statut elbląskiej korporacji z 1428 r.; J. Tandecki, *Rzemiosło średniowiecznego Elbląga*, w: *Historia Elbląga*, t. 1: *Do 1466 r.*, red. S. Gierszewski, A. Groth, Gdańsk 1993, s. 174.

¹⁸ A. Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII wiek)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 31–32; R. Czaja, *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń 1992, s. 46–47.

¹⁹ S. Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń 1933, s. 95; J. Tandecki, *Gospody i szynki...*, s. 177.

²⁰ A. Czacharowski, *Ze studiów nad strukturą społeczną mieszczaństwa toruńskiego na przełomie XIV/XV w.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 9. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 58, 1973, s. 95–96.

²¹ S. Herbst, dz. cyt., s. 95.

cechu byli mielcarze/słodownicy (*Malzer*) i piwowarzy (*Brauer*), zatrudnieni przy kolejnych etapach produkcji. Należy przy tym zaznaczyć, że już od przełomu XIV i XV w. określenie *Kretschmer* w znaczeniu karczmarza było synonimem słowa „piwowar”²². Jego znaczenie jest zatem szersze niż polski odpowiednik. Właściwi karczmarze-szynkarze, którzy także należeli do cechu, trudnili się sprzedażą detaliczną, prowadząc wyszynk piwa²³. Członkowie tego zrzeszenia mieli monopol na produkcję i sprzedaż piwa w całym mieście²⁴. Do cechu piwowarskiego Starego Miasta Torunia należeli przedstawiciele najważniejszych rodów mieszczańskich, stąd ich ważna rola polityczna w okresach protestów społecznych²⁵. Analogiczna organizacja funkcjonowała na obszarze Nowego Miasta Torunia. Nie jest znana data powstania cechów piwowarskich w Toruniu, funkcjonujących w omawianym okresie odrębnie dla Starego i Nowego Miasta. Najprawdopodobniej powstały one w drugiej połowie XIV w.²⁶ Podział ten utrzymano po inkorporacji Nowego Miasta przez Stare 8 III 1454 r.²⁷ Źródła nie potwierdzają istnienia we wcześniejszym okresie odrębnego cechu zrzeszającego najemnych producentów piwa (*Schoppenbrewer*) i osobnego dla handlujących piwem przedsiębiorców, jak to było np. w drugiej połowie XIV w. w Gdańsku²⁸.

Według Stanisława Herbsta na przełomie XIV i XV w. w Starym Mieście Torunia istniało co najmniej sześć browarów²⁹, choć ich dokładna liczba była z pewnością większa. Ustalenie ich położenia jest obecnie możliwe dzięki świetnie zachowanym księgom ławniczym i czynszowym,

²² J. Tandecki, *Gospody i szynki...*, s. 173–174. Termin *kretschmer*, wywodzony od polskiego słowa „karczmarz”, rozumiany bywa w źródłach różnie w zależności od miasta i regionu; E. Volckmann, *Alte Gewerbe und Gewerbegassen. Deutsche Berufs-Handwerks- und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit*, Würzburg 1921, s. 229.

²³ Szeroko o działalności gospód i szynków w Toruniu zob. J. Tandecki, *Gospody i szynki...*, s. 173–191.

²⁴ M. Biskup, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 135.

²⁵ S. Herbst, dz. cyt., s. 95; M. Biskup, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 135.

²⁶ S. Herbst dz. cyt., s. 95; J. Tandecki, *Rozkwit toruńskiego ośrodka handlowego i produkcyjnego 1350–1411*, w: *Historia Torunia*, t. 1: *W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, red. M. Biskup, Toruń 1999, s. 191.

²⁷ Szeroko warunki wcielenia Nowego Miasta do Starego omawia I. Janosz-Biskupowa, *Rola Torunia w Związku Pruskim i wojnie trzynastoletniej w latach 1440–1466*, Toruń 1965, s. 101–105.

²⁸ M. Bogucka, *Elementy wczesnego kapitalizmu i preburżuazji w gdańskim browarnictwie w XV–XVII w.*, „Zapiski Historyczne” 21, 1955, z. 1–2, s. 67.

²⁹ Browary wzmiankowane są już od w 1398 r. w najstarszej księdze ławniczej: *Liber scabinorum Veteris Civitatis Thoruniensis 1363–1428*, wyd. K. Kaczmarczyk, Toruń 1936, nr 496, 1267.

a zwłaszcza badaniom socjotopograficznym Krzysztofa Mikulskiego³⁰. Browary Starego Miasta Torunia zlokalizowane były m.in. w południowo-wschodniej części Starego Miasta, w niedalekim sąsiedztwie Bramy Starotoruńskiej i Bramy Ducha Świętego. W ich pobliżu na terenie miasta przeważały zawody spożywcze – zwłaszcza piekarskie i rzeźnicze³¹. Lokalizacja piwowarów przy starym szlaku handlowym prowadzącym na zachód, do Starego Torunia, mogła być podyktowana łatwym dostępem do źródeł wody na tym terenie oraz bliskim położeniem Przedmieścia Portowego (ul. Ducha Świętego prowadzi prosto nad Wisłę). W księgach ławniczych uchwytnych jest sześć browarów zlokalizowanych w tej części miasta, tj. przy dzisiejszej ul. Piekary (*Ziegegasse*³²), ul. Ducha Świętego³³, na rogu ul. Rabiańskiej i Ducha Świętego³⁴, przy ul. Ciemnej (*Finstergasse*³⁵) (dziś przedłużenie ul. Rabiańskiej), na rogu ul. Ciemnej i Piekary³⁶, na rogu ul. Różanej (*Rosengasse*) i Piekary³⁷. Browar wzmiankowany jest także przy ul. Franciszkańskiej (*Retro Minores*)³⁸, za kościołem Najświętszej Maryi Panny, obok znajdowała się także słodownia i młyn kieratowy³⁹. Należy zaznaczyć, że na przełomie XIV i XV w. w Starym Mieście Toruniu działało już 57 karczmarzy⁴⁰, a liczbę gospód, zdaniem Janusza Tandeckiego, można szacować się na ok. 100⁴¹. Nie-

³⁰ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999, s. 226–230.

³¹ Tamże, s. 226.

³² *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456)*, wyd. K. Ciesielska, J. Tandecki, Toruń 1992 (dalej: KŁSMT 1428–1456), nr 165.

³³ *Liber scabinorum...*, nr 1267, 1774; *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1479–1515)*, wyd. K. Kopiński, K. Mikulski, J. Tandecki, Toruń 2018 (dalej: KŁSMT 1479–1515), nr 550, 1198, 2150.

³⁴ *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007 (dalej: KŁSMT 1456–1479), nr 913.

³⁵ Tamże, nr 807. Ulica ta zwana była także Małą, Panieńską bądź *Twergasse*; K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 334–335

³⁶ *Księgi małoletnich z lat 1376–1429*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, Toruń 2002, s. 71.

³⁷ KŁSMT 1479–1515, nr 446.

³⁸ *Księgi małoletnich...*, s. 23.

³⁹ *Liber scabinorum...*, nr 598. W 1479 r. zarządca szpitala św. Wawrzyńca zapisał połowę owej słodowni szpitalowi po swojej śmierci; KŁSMT 1479–1515, nr 17.

⁴⁰ AP w Toruniu, Kat. I, 1082; S. Herbst, dz. cyt., s. 95; K. Ciesielska, *Wykazy mieszczan toruńskich zobowiązanych do udziału w wyprawach krzyżackich na Gotlandię w latach 1398–1408*, „Zapiski Historyczne” 32, 1967, z. 4, s. 88–89; K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 81; J. Tandecki, *Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2002, s. 79.

⁴¹ J. Tandecki, *Gospody i szynki...*, s. 181.

którzy z karczmarzy posiadali więcej niż jeden browar i słodownię, np. Lorencz Tluczimost w 1478 r. – właściciel browaru na rogu ul. Różanej i Piekary oraz przy ul. Ducha Świętego⁴². Kolejna grupa przedstawicieli tej grona skupiała swoje domy i warsztaty przy Bramie Chełmińskiej⁴³ – drugim najważniejszym ciągu komunikacyjnym Starego Miasta Torunia, prowadzącym do Chełmna i Gdańska. Zapiski rady miejskiej odnotowują browar na rogu ul. Chełmińskiej i Piekary⁴⁴. Słodownie (mielcuchy) sytuowano często obok browarów. One także miały charakter prywatny. Na Starym Mieście przylegały do domów mieszkalnych, np. przy jednej z dwóch ulic określanych jako *Bäckergasse*, tj. Piekary⁴⁵. Inne mielcuchy prywatne działały przy ul. Chełmińskiej⁴⁶, na rogu ul. Szewskiej i Szczytnej⁴⁷, ul. Starotoruńskiej⁴⁸, Rabiańskiej⁴⁹, Koziej (*Ziegegasse*)⁵⁰ (dziś odcinek ul. Piekary), ul. Ducha Świętego⁵¹ (razem z browarem)⁵², ul. Małej (*Cleynengassen*) przy Bramie Ducha Świętego⁵³ i za Bramą Starotoruńską⁵⁴. To w sumie ok. 11 słodowni uchwytnych źródłowo, a z pewnością było ich więcej⁵⁵. W źródłach nie występują staromiejskie browary ani słodownie określane jako miejskie. Nowe Miasto utrzymywało zaś w drugiej połowie XV w. przynajmniej jedną słodownię miejską (*stadt melczhuss*)⁵⁶. Rachunki urzędu budow-

⁴² KŁSMT 1479–1515, nr 446, 545.

⁴³ Zob. ryc. 6: K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 226–228.

⁴⁴ TD, s. 151.

⁴⁵ *Liber scabinorum...*, nr 309, 368, 394, 512, 1364; KŁSMT 1428–1456, nr 592, 596; KŁSMT 1456–1479, nr 338, 1126, 1466, 1580; KŁSMT 1479–1515, nr 1224, 1537, 2126.

⁴⁶ *Liber scabinorum...*, nr 181; TD, s. 151; KŁSMT 1479–1515, nr 593, 1526, 2269, 2353.

⁴⁷ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 50.

⁴⁸ *Liber scabinorum...*, nr 587; KŁSMT 1428–1456, nr 882, 995; KŁSMT 1456–1479, nr 1464; KŁSMT 1479–1515, nr 676.

⁴⁹ KŁSMT 1456–1479, nr 1080, 1278, 1298; KŁSMT 1479–1515, nr 18, 419, 670, 1866.

⁵⁰ *Liber scabinorum...*, nr 903.

⁵¹ Tamże, nr 1267, 1774; KŁSMT 1479–1515, nr 1198, 2150.

⁵² *Liber scabinorum...*, nr 1536.

⁵³ Tamże, nr 1027, 1901; KŁSMT 1428–1456, nr 715.

⁵⁴ KŁSMT 1456–1479, nr 1169.

⁵⁵ Dla porównania u progu okresu nowożytnego we Wrocławiu były 44 słodownie; D. Karst, *Technologia rzemieślniczej produkcji piwa we Wrocławiu w okresie średniowiecznym i nowożytnym na tle browarnictwa europejskiego*, w: *Piwo we Wrocławiu. Od średniowiecza po czasy współczesne*, red. H. Okólska, Wrocław 2015, s. 18.

⁵⁶ *Tabliczki woskowe miasta Torunia ok. 1350 – I poł. XVI w. / Tabulae cereae civitatis Torunensis ca 1350 – I pars XVI w.*, wyd. K. Górski, W. Szczuczko, Warszawa–Poznań 1980, s. 136; AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 19, s. 1141 (1484 r.).

lanego z 1496 r. wzmiankują prace w budynku określanym jako słodownia radziecka (*roth melczhawß*)⁵⁷ przy ul. Ogarnej⁵⁸.

Warzyć piwo na własne potrzeby w Toruniu wolno było we własnym domu, reglamentacji podlegała częstotliwość warzenia i prawo sprzedaży. Ze względu na niezachowanie się żadnego z wilkierzy staroniejszych warto posiłkować się wilkierzem uchwalonym w styczniu 1524 r. dla obu miast – Starego i Nowego Miasta Torunia, który powtarza także starsze przepisy. Artykuł 22 mówi o tym, że każdy właściciel domu (*haus und hoff*) ma prawo pędzić miód i warzyć piwo⁵⁹. Nie każdy jednak posiadacz domu musiał i mógł warzyć piwo na handel. Jednak nikt nie mógł nim handlować, jeśli nie miał obywatelstwa. Powstanie tego przepisu wiąże się w oczywisty sposób z okresem, kiedy to wykształciła się już grupa wyspecjalizowanych handlarzy i producentów tego trunku, w których interesie było ograniczenie dostępu do tego intratnego zajęcia. Jego genezę wiązać zatem należy z okresem kształtowania się cechów, tj. około drugiej połowy XIV w. Dokument lokacyjny sąsiedniego ośrodka – Nowego Miasta Torunia – z 1264 r., w którym swobody mieszczan w zakresie produkcji wzorowano *expressis verbis* na wolnościach mieszkańców Starego Miasta, mówił o swobodzie „piwowarstwa” dla wszystkich mieszkańców⁶⁰.

W Toruniu produkowano głównie piwo białe, pszeniczne *weissen bir*, które także sprzedawano w piwnicach ratuszowych⁶¹, obok gatunków obcych. Produkowano też gatunki pośrednie, określane jako piwo stołowe *taffelbir*, którym płacono pracownikom najemnym, oraz *schenkbir*, tzw. cienkusz, wzmiankowany jako popitka dla pracowników najemnych⁶². Uważa się, że piwo toruńskie ustępowało znacznie jakością elbląskiemu, gdańskiemu czy nawet bydgoskiemu, głównie ze względu na jakość wody⁶³, z dużą zawartością wapnia.

O ile liczbę piwowarów w pierwszej połowie XV w. w Starym Mieście Toruniu szacuje się na ok. 57, to, dla porównania, w Głównym Mieście Gdańsku, które w tym okresie było ośrodkiem o podobnej wielkości,

⁵⁷ AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 28, fol. 38v–39r.

⁵⁸ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 151; szerzej: J. Możdżeń, *Normowanie miejskiej rzeczywistości...*, s. 137–141.

⁵⁹ Edycja wilkierza w: J. Możdżeń, *Normowanie miejskiej rzeczywistości...*, s. 445–533, tu s. 465.

⁶⁰ PrU, t. 1/2, wyd. A. Seraphim, Königsberg 1909, nr 255.

⁶¹ Nie każdy urzędnik zapisywał gatunki sprzedawanego piwa. Przykładowe wpisy z 1457 r.: AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, fol. 280v, 284v–285r; dla 1492 r.: tamże, fol. 698v.

⁶² Tamże, fol. 707r, 708v, 710–711.

⁶³ J. Tandecki, *Gospody i szynki...*, s. 190.

według spisu z 1416 r. mieszkało ok. 378 piwowarów. Gdańskie piwo było jednak towarem poszukiwanym i eksportowanym za granicę⁶⁴. O jego świetności pisał gdański kronikarz Simon Grunau ok. 1517 r.: „Latem najlepsze jest piwo gdańskie i elbląskie, a zimą wszystkie są dobre”⁶⁵. W ratuszu Starego Miasta Torunia piwnica gdańska była jedną z najstarszych i ważniejszych.

Piwo toruńskie, jak wiele innych, miało swoją zwyczajową nazwę. Mówi o tym zachowany spis nazw piw warzonych w miastach pruskich zawarty w kronice Grunaua. W pierwszym dwudziestoleciu XVI w. istniało aż 51 gatunków piw miejskich! Toruńskie zwane było *Laröll*⁶⁶, zapewne ze względu na użyty jako przyprawę wawrzyn (laur), który poprawił walory smakowe. Wawrzyn był dość często spotykanym w średniowieczu dodatkiem do piwa⁶⁷. Jak wykazały badania Arno Schmidta, nazwa ta miała proveniencję jeszcze piętnastowieczną⁶⁸. Ponadto użycie oleju pozyskiwanego z owoców wawrzynu miało pozytywne właściwości prozdrowotne. Znane były jego właściwości odrobaczające, przeciwzapalne, skuteczne w przypadku problemów z trawieniem i przemianą materii, jest on także bogaty w witaminę C i dziś stosowany jest w ziołolecznictwie. Co ciekawe, w procesie palenia liści laurowych wydobywają się substancje halucynogenne, które dodane do niego, mogły także „wzmocnić” właściwości trunku. Innym szynkowanym w Toruniu piwem o słynnych prozdrowotnych właściwościach było piwo świdnickie⁶⁹.

Wpisy testamentowe zachowane w księgach ławniczych świadczą o tym, że w wielu domach na wyposażeniu były tzw. kadzie browarnicze (*bruphanne*) i inne naczynia niezbędne do produkcji piwa. Wchodziły one w skład integralnego wyposażenia domu przy jego sprzedaży lub

⁶⁴ M. Bogucka, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII wieku*, Warszawa 1962, s. 19–20; M. Biskup, *Handel wiślany w latach 1454–1466*, RDSG, t. 14, 1952, s. 188–195.

⁶⁵ *Simon Grunau's Preussische Chronik*, t. 1, wyd. M. Perlbach, Leipzig 1876, s. 34 (tłum. J.M.).

⁶⁶ *Simon Grunau's Preussische Chronik*, t. 2, wyd. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Leipzig 1889, s. 147. Późniejsze nowożytnie odmiany źródłowe: „*Löröly, Lorolle, Roloel, Lorlej, Lorley*” zebrał A. Schmidt, *Deutsche Biernamen aus Altpreußen*, „*Zeitschrift für Volkskunde*” 47, 1938, s. 164.

⁶⁷ E. Schubert, *Jedzenie i picie w średniowieczu*, posł. B. Schneidmüller, tłum. L. Lewandowska, Toruń 2019, s. 332.

⁶⁸ Badacz ten zestawiał istniejące jeszcze przed wojną wersje listy nazw piw w Prusach, z których pierwsze dziesięć potwierdził w materiale wydatowanym przez niego na XV w.; A. Schmidt, dz. cyt., s. 162.

⁶⁹ E. Schubert, dz. cyt., s. 336. Od jego nazwy pochodzi piwnica świdnicka pod ratuszem.

dziedziczeniu⁷⁰. Kadzie były też wartościowymi obiektami pod zastaw zaciąganych pożyczek⁷¹. W tzw. Dworze Mieszczańskim, siedzibie bractwa św. Jerzego, od 1471 r. także warzono piwo, o czym świadczą wydatki rady miejskiej na kadzie (*brukessiil*) do jego produkcji⁷². Z 1499 r. natomiast zachowały się zapiski rachunkowe, które informują o funkcjonujących w nim piwnicach (*hofes keller*) oraz o dzierżawieniu przez bractwo budynku stodoły (*schewne*) na potrzeby browaru zlokalizowanego przy ul. Cichej (*Stimme gasse*)⁷³. Natomiast w budynkach gospodarczych stajni miejskich (*marstall*) znajdujących się przed Bramą Starotoruńską magazynowano puste beczki z przeznaczeniem do załadunku na statki. Przykładem może być zapiska z 1492 r. mówiąca o opłacie uiszczonej tragarzowi, który załadował 60 pustych beczek po piwie, znajdujących się w budynku stajni miejskiej, na statek płynący do Gdańska⁷⁴.

Chmiel – podstawowy środek konserwujący piwo – uprawiany był na Przedmieściu Chełmińskim w tzw. chmielnikach (*Hoppenarten*)⁷⁵. Jego produkcja widocznie nie zaspokajała jednak potrzeb produkcyjnych, skoro przynajmniej od 1316 r. chmiel importowano do Torunia z Wrocławia⁷⁶.

1.2. Normowanie w zakresie produkcji i konsumpcji piwa

Pierwsze regulacje związane z produkcją i sprzedażą piwa w Starym Mieście Torunia były następstwem polityki zakonnej o charakterze ogólnokrajowym. W okresie kryzysu gospodarczego lat osiemdziesiątych XIV w., wynikającego z nałożenia się na siebie kryzysu monetarnego, braku towarów eksportowych i nadmiernej podaży towarów importowanych na pruskie rynki⁷⁷, wielki mistrz Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390) przeprowadził szereg reform gospodarczych. Ukrócił niepokoje społeczne wśród rzemieślników, uregulował politykę monetarną

⁷⁰ *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia 1387–1450*, wyd. K. Ciesielska, Toruń 1973, nr 608, 618, 801, 1328, 2141, 2142, 2200.

⁷¹ Tamże, nr 1537.

⁷² AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, fol. 451r, 471v, 481.

⁷³ Tamże, 29, fol. 11r.

⁷⁴ Tamże, 11, fol. 706v (1492 r.).

⁷⁵ T. Jasiński, *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982, s. 116.

⁷⁶ K. Kopiński, *Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu*, Toruń 2005, s. 121.

⁷⁷ R. Czaja, *Kryzys handlu elbląskiego na przełomie XIV/XV wieku*, „Rocznik Elbląski” 13, 1993, s. 9–19; C. Kardasz, *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego półwyspu Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*, Toruń 2013, s. 250. Tam dalsza literatura.

i pożyczkową (antylichwiarska)⁷⁸. Zarządzona przez niego ogólnokrajowa ordynacja dotycząca rzemiosła z 1385 r.⁷⁹ była zaś odpowiedzią na skargi mieszkańców miast na nadużycia cechów i „przykre działania” handlarzy, niekorzystne dla ogółu mieszkańców, m.in. w zakresie handlu żywnością⁸⁰. Miasta przedłożyły je wielkiemu mistrzowi na początku panowania. W ordynacji handlowej z 1386 r.⁸¹ wielki mistrz nałożył zatem na miasta obowiązek samodzielnej regulacji cen chleba i piwa, uwzględniających bieżące ceny zboża i chmielu⁸². Nawiązano przy tym do idei „sprawiedliwej ceny”⁸³.

Z 1388 r. pochodzi porozumienie miast, rzemiosł i cechów wystawione w Toruniu, w którym ustalono ceny towarów, dopuszczalne miary i wagi. Powtórzono w nim zapis mówiący, że cena piwa i chleba ma odpowiadać aktualnej cenie zbóż potrzebnych do ich produkcji oraz przepisowej wadze bochenka. Określono także wysokość pobieranych opłat od transakcji⁸⁴. Była to zapewne reakcja na odnotowany przez współczesne kroniki wielki nieurodzaj i głód⁸⁵, jaki nastąpił po marcowych i lipcowych powodziach w 1388 r. Zniszczyły one nadwiślańskie młyny⁸⁶. Dopiero więc w tym roku wprowadzono w życie wysoką karę (odsunięcie od zawodu) za łamanie tych przepisów. W 1391 r. zakazano wywozu z kraju zboża, mąki, owsa i chmielu, by przeciwdziałać ubożeniu mieszkańców⁸⁷, wzrosła też cena za beczkę piwa (8 skojców)⁸⁸. Pró-

⁷⁸ B. Jähmig, *Konrad Zöllner von Rotenstein*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 12, 1979, s. 516, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd136420281.html#ndbcontent> (15 XII 2023). *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens* (dalej: ASP), t. 1, wyd. M. Toeppen, Leipzig 1878, nr 23–28.

⁷⁹ ASP, t. 1, nr 23–25.

⁸⁰ Treść skargi przytacza J. Voigt, *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, t. 5, Königsberg 1832, s. 462–463.

⁸¹ ASP, t. 1, nr 28–29; J. Voigt, *Geschichte Preussens...*, t. 5, s. 462; S. Herbst, dz. cyt., s. 86.

⁸² ASP, t. 1, nr 28, s. 47–48.

⁸³ Szerzej na ten temat: A. Maleszka, J. Możdżeń, *Urban Legislation as an Instrument for the Formation and Regulation of Socio-Economic Life in 14th-Century Prussian and Irish Towns*, w: *Towns on the Edge in Medieval Europe. The Social and Political Order of Peripheral Urban Communities from the Twelfth to Sixteenth Centuries*, red. M.F. Stevens, R. Czaja, Oxford 2022, s. 113–115.

⁸⁴ ASP, t. 1, nr 33, s. 53–54.

⁸⁵ J.E. Wernicke, *Geschichte Thorns aus Urkunden. Dokumenten und Handschriften*, t. 1: *Die Jahre 1230–1530 umfassend*, Thorn 1839, s. 87.

⁸⁶ Johann von Posilge, *Chronik des Landes Preussen*, w: *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 3, wyd. T. Hirsch, E. Strehle, Leipzig 1866, s. 152–153.

⁸⁷ ASP, t. 1, nr 36.

⁸⁸ Tamże, nr 41, p. 65: „durch den armut willen”.

bowano zapobiegać oszustwom przy ważeniu owsa – zakazano stałego „wystawiania” pachołków (*knecht*) przy wozach z ziarnem przy ul. Jęczmiennej (*Gerstengasse*), gdzie funkcjonował targ zbożowy. Kto chciał kupić owies, ten miał obowiązek wezwać tragarza, dokąd chciał, pod karą żelaza na gardle⁸⁹.

Sytuację kryzysu potęgowała w tym czasie otwarta wojna handlowa toczona przez państwo zakonne z Polską, z której eksportowano m.in. zboże. Od końca 1390 do kwietnia 1391 r. granica między Prusami a Polską była całkowicie zamknięta. Wywóz zbóż był dozwolony tylko za zgodą władz zakonnych⁹⁰. W 1395 r. rada Starego Miasta Torunia zakazała skupowania owsa, chyba że małej ilości na własne potrzeby⁹¹. Przepis ten obowiązywał bardzo długo, o czym świadczy skarga gdańskiego kupca z 1495 r. W liście z 16 I 1495 r. rajcy toruńscy wyjaśniają rajcom gdańskim, że konfiskata owsa, którą zastosowali wobec ich kupca, była uprawniona. Uzasadnili ją „bardzo starym wilkierzem”, który nadal obowiązuje i zakazuje wywozu owsa z Torunia⁹². Trwałość prawna zatem liczyła w tym przypadku sto lat.

O faktycznych fałszerstwach związanych z surowcami do produkcji piwa informuje nas skarga piwowarów staromiejskich zaprotokołowana przed radą w 1397 r. Informowali oni, że w beczkach przywożonych do miasta pod warstwą zboża znajduje się tańszy owies. Rajcy nakazali karać wykryte przypadki⁹³.

Na początku XV w. głównymi konkurentami piwowarów i karczmarzy staromiejskich były produkty z Nowego Miasta Torunia. W Toruniu w 1400 r. wyniknął spór między konkurencyjnymi ośrodkami browarniczymi. Przed radę Starego Miasta Torunia wpłynęła prośba tamtejszych piwowarów, by ci z Nowego Miasta nie warzyli piwa częściej niż raz w tygodniu⁹⁴. Zakaz ten wynikać mógł nie tylko z chęci ochrony interesów członków cechu, ale także z przyczyn związanych z, być może, słabą jakością owego piwa, zwłaszcza w aspekcie popularnych wówczas, różnorodnych substancji konserwujących⁹⁵. Zbyt duża ilość towaru na lokalnym rynku prowadziła także do ryzyka jego zepsucia. W większości miast pruskich, m.in. w Chełmnie, Malborku i Królewcu, piwowarzy

⁸⁹ TD, s. 17.

⁹⁰ ASP, t. 1, nr 36, s. 58.

⁹¹ TD, s. 20.

⁹² AP w Gdańsku, sygn. 300 D, 69, nr 94; *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 3/1, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1961, s. 155.

⁹³ TD, s. 22.

⁹⁴ Tamże, s. 25; S. Herbst, dz. cyt., s. 97.

⁹⁵ E. Schubert, dz. cyt., s. 318–321.

mogli warzyć piwo tylko raz na 14 dni⁹⁶. W Toruniu osiągnięcie porozumienia musiało być trudne, skoro spór ten ponownie rozstrzygano w 1401 r., zezwalając ponownie tylko na jeden war w tygodniu⁹⁷. Ponadto z każdej beczki piwa starego browarnicy powinni wpłacić do kasy miejskiej 10 skojców, a z beczki młodego – 7⁹⁸. Skargi musiały napływać przed radę staromiejską w dalszym ciągu. W 1402 r. zaprotokołowała ona odpowiedź rajców nowomiejskich, że skoro już raz wielki mistrz zezwolił im na warzenie obcego piwa, nawet obcego (tj. wedle obcych receptur), to rajcy staromiejscy nie mogą ich ukarać tak, jak chcą. Rajcy staromiejscy zaprotokołowali, że mimo nakładanych kar, wielki mistrz zawsze okazuje łaskę piwowarom z Nowego Miasta Torunia i uchyla nakładane sankcje⁹⁹. Zapis ten odnosi się do praw nadanych Nowemu Miastu jeszcze w przywileju lokacyjnym z 13 VIII 1264 r., w którym nadano mieszczanom, wspomnianą już, wolność „piwowarstwa”¹⁰⁰.

W 1402 r. rada miejska zaprzysięgła 16 różnych sług miejskich¹⁰¹. Rozdział i zakres ich kompetencji można rozpatrywać jako zasięg wzrastającej drobiazgowej kontroli nad jakością produktów żywnościowych, opałowych i handlowych w mieście. Ten personel pomocniczy, sprawujący publiczną służbę w imię dobra wspólnego, był typowym „narzędziem” wykonawczym społecznego dyscyplinowania w mieście¹⁰².

⁹⁶ W. Franz, *Königsberger Willküren*, Königsberg 1928, s. 28. Podobny okres obowiązywał także w innych miastach państwa zakonnego, np. wilkierzu Chełmna i Malborka: A. Semrau, *Die Willkür der Stadt Kulm von etwa 1400*, „Mitteilungen des Coppersnicus Vereinigung für Wissenschaft und Kunst” 35, 1927, s. 43; Malborka: J. Voigt, *Geschichte Marienburgs, der Stadt und des Haupthaus des deutschen Ritter-Ordens in Preussen*, Marienburg 1824, s. 532; PrU, t. 6/1, wyd. K. Conrad, Marburg 1986, nr 425, s. 237; Gdańska (lata trzydzieste XV w.): O. Günther, *Zwei unbekannte altpreußische Willküren. Eine Danziger Willkür aus der Ordenszeit*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1905, s. 21; a także w Hamburgu i Lubece: Ch. von Blackenburg, *Die Hanse und ihr Bier. Brauwesen und Bierhandel im hansischen Verkehrsgebiet*, Köln–Weimar–Wien 2001, s. 47, 71.

⁹⁷ TD, s. 27.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Tamże, s. 28; por. A. Semrau, *Die Neustadt Thorn während ihrer Selbständigkeit 1264–1454*, „Mitteilungen des Coppersnicus Vereinigung für Wissenschaft und Kunst” 37, 1929, s. 42–43; Z.H. Nowak, *Neustadtgründungen des Deutschen Ordens in Preußen. Entstehung, Verhältnis zu den Altstädten, Ende der Eigenständigkeit*, w: *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich*, red. U. Arnold, Marburg 1993, s. 140–141.

¹⁰⁰ PrU, t. 1/2, nr 255.

¹⁰¹ TD, s. 29.

¹⁰² E. Isenmann, *Gesetzgebung und Gesetzgebungsrecht spätmittelalterlicher Städte*, cz. 1, „Zeitschrift für Historische Forschung” 28, 2001, z. 1, s. 11.

Zaprzysięgnięto wśród nich przykładowo pacholków piwnicznych (*Kellerknechte*) oraz mierniczych zboża (*Kornmesser*)¹⁰³. Pierwsi z wymienionych pomagali w piwnicach ratuszowych¹⁰⁴, drudzy nadzorowali zaś prawidłowe odmierzanie i przeładunek zbóż. Początek XV w. to okres specjalizowania się urzędów miejskich i zapewne z tym zjawiskiem wiązać należy zaprzysiężenie owych sług miejskich. Urząd kamlarza kontrolującego różne działy gospodarki wzmiankowany był już po raz pierwszy w 1340 r.¹⁰⁵ Jednak dopiero na początku XV w. pojawienie się nowych urzędów, w tym m.in. piwnicznego (zob. niżej), zapoczątkowało proces specjalizacji usług świadczonych pod przysięgą dla miejskich urzędów. Występujący już wcześniej w źródłach pacholcy miejscy (*stadtknechte*) zaczęli być przydzielani do konkretnych zadań w mieście.

Rady miejskie ingerowały w przypadkach wykrytych spekulacji cenami piwa, które, jako podstawowy napój, musiało być dostępne dla każdego. Protokoły rady zawierają napomnienia kierowane do piwowarów, by przestrzegali z góry ustalonych cenników¹⁰⁶. Aktualizowano je co roku odrębnie dla piwa młodego (*jungbir*) i starego (*altbir*). W 1401 r. beczka piwa starego kosztowała już 10 skojców, a młodego – 7¹⁰⁷. W okresie wojennym w 1410 r. spekulacje cenami nasiliły się – zrównano cenę piwa młodego i obcego pod karą 30 szylingów. O zaostreniu stosunku rady do tego proceduru niech świadczy uwzględnienie czynnika upływu czasu przy uiszczaniu karnej opłaty. Ten, kto nie wniósł jej w ciągu trzech godzin, albo odmówił, miał być obłożony rujnującym go zakazem wyszynku na cały rok¹⁰⁸. Rada Starego Miasta Torunia miała widocznie problem z utrzymaniem dyscypliny w mieście w tym wojennym czasie, gdyż w 1411 r. nakaz przestrzegania cennika został ponownie zaostrzony. Zapowiedziano bezwzględne nakładanie kar na wszystkich (czyli wcześniej robiono wyjątki), z nakazem nieoszczędzania nikogo¹⁰⁹. Odtąd mnożyć się będą także skargi na napływ polskiego piwa.

¹⁰³ TD, s. 29; por. A. Semrau, *Katalog der Geschlechter der Schöffenbank und des Ratsstuhls in der Stadt Thorn 1233–1602*, „Mitteilungen des Copernicus Vereinigung für Wissenschaft und Kunst” 46, 1938, s. 11, 14–15.

¹⁰⁴ Znany jest pacholek piwniczny Briger z piwnicy świdnickiej; A. Semrau, *Die Neustadt Thorn während ihrer Selbstständigkeit...*, s. 69.

¹⁰⁵ R. Czaja, *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy*, cz. 1: *Do roku 1454*, Toruń 1999, s. 23.

¹⁰⁶ 1410 r.: TD, s. 42; 1418 r.: tamże, s. 52.

¹⁰⁷ Tamże, s. 27; S. Herbst, dz. cyt., s. 97.

¹⁰⁸ TD, s. 41.

¹⁰⁹ Tamże, s. 43.

W wilkierzu krajowym wydanym 18 IV 1412 r. przez wielkiego mistrza Heinricha von Plauen (1410–1413), dotyczącego znakowania towarów i handlu obcych¹¹⁰, uchwalono nakaz kontroli objętości beczek do piwa i ich znakowanie (po zatwierdzeniu zgodności z miarą chełmińską). Miary szefla, po uprzednim skontrolowaniu, miały być oznaczone znakiem miasta, w którym powstały. Władze zakonne nakazały karać także tragarzy, którzy przenosiliby nieoznakowane beczki. Uchwały te wpisano w księgę recesów toruńskich¹¹¹. W tym samym roku rada ustaliła maksymalną cenę za dzban piwa obcego, np. elbląskiego lub gdańskiego na 8 denarów, a bydgoskiego na 6 denarów. Karą za przekroczenie cen było 36 szylingów¹¹².

W okresie urzędowania burmistrza Alberta Rodego (1406–1421¹¹³) zarządzono szereg ordynacji dotyczących napojów. W tym okresie zaczął też funkcjonować urząd piwniczny, który od ok. 1415 r. zaczął prowadzić regularne sprawozdania finansowe¹¹⁴. Pierwszym znanym mistrzem piwnicznym był rajca Nicolas Smedechen¹¹⁵. Podlegały mu wszystkie sprawy związane z handlem piwem z piwnic ratuszowych – jedyne legalnego źródła wyszynku obcych trunków¹¹⁶. Wyrazem troski o jakość dostępnych w mieście alkoholi był uchwalony nakaz sprzedaży tzw. starego piwa i miodu przed św. Bartłomiejem, tj. 24 sierpnia. Zapis ten miał na celu pozbycie się zalegających trunków i zwolnienie miejsca na młodsze gatunki. Gospodarz, który nie sprzedałby zapasów piwa przed tą datą, straciłby swój towar¹¹⁷.

Wilkierz krajowy z 15 X 1417 r. przypominał o obowiązku stosowania chełmińskich miar i wag, a także konieczności znakowania swoich wyrobów własnym znakiem. Jediną dopuszczalną miarą pojemności dla napojów były sztofy, półsztofy i ćwiercysztofy, zakazywano sprzedaży napojów w szklanicach (*glass*). Każda z tych miar powinna być oznakowana znakiem miejskim. W celu właściwego ujednoczenia miar napojów każda rada miasta miała obowiązek przeprowadzić kontrole tych, które są używane. Nowością było scedowanie obowiązku kontroli wyrobów rzemieślniczych na starszych cechowych, którzy

¹¹⁰ ASP, t. 1, nr 156, s. 199.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² TD, s. 48.

¹¹³ R. Czaja, *Urzędnicy...*, s. 219; K. Mikulski, *Rote Albrecht*, w: *Toruński słownik biograficzny*, t. 7, red. K. Mikulski, Toruń 2014, s. 188–189.

¹¹⁴ Tamże, s. 24; por. AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, s. 1–2.

¹¹⁵ R. Czaja, *Urzędnicy...*, s. 100.

¹¹⁶ Tamże, s. 24.

¹¹⁷ TD, s. 38.

zobowiązani byli do kontroli jakości produktów cechowych, ażeby nie szkodzić kupującym¹¹⁸.

Ważnym wilkierzem krajowym przyjętym w całym państwie zakonnym był ten wydany 6 XI 1418 r., dotyczący dni świątecznych i niedziel. Zakazano jakiegokolwiek handlu w te dni, co dotyczyło także towarów żywnościowych oraz piwa. Nie wolno było udawać się na targ i handel w inne miejsca, ani nakazywać nikomu jakiegokolwiek pracy, także związanej z produkcją żywności. Zakazano biesiad i wszelkich zgromadzeń mających na celu wspólne picie, a także organizowania uroczystości. Argumentowano to troską o pobożne prowadzenie się ludności, która podczas pijatyk często urządzała bójki, kończące się nawet śmiercią. Karczmarzom zakazano wyszynku przed zakończeniem mszy świętej, a także porą nocną, ażeby następnego dnia ich goście mogli „dobrze pracować”. Karą za złamanie tego przepisu były aż 3 grzywny¹¹⁹. Nowy *Landesordnung* z 1420 r. w odniesieniu do handlu i miejsc sprzedaży powtarzał starsze, wyżej wymienione zapisy z 1408 i 1417 r.¹²⁰

Rodzimy rynek chroniono, jak w wielu miastach, wydając zakazy niekontrolowanego wwozu obcego piwa, do początku XV w. dotyczyło to głównie piwa gdańskiego, elbląskiego czy świdnickiego¹²¹, a od połowy XV w. także bydgoskiego i dybowskiego¹²². Monopol na ich sprzedaż zastrzegła dla siebie rada miejska, przeznaczając na ten cel piwnice ratuszowe¹²³. Piwo bydgoskie pito w Toruniu przez cały wiek XV. Było to jedno z najtańszych piw „codziennych”, spożywane masowo¹²⁴. Nic dziwnego, że władze miast pruskich uważały je za zagrożenie dla lokalnej produkcji. O popularności piwa bydgoskiego w Toruniu świadczyć może utworzenie w podziemiach ratusza w 1469 r.¹²⁵, obok piwnic gdańskiej i świdnickiej, nowej piwnicy bydgoskiej¹²⁶. W piwnicach ratuszowych w latach czterdziestych XV w. można było także nabyć piwo

¹¹⁸ ASP, t. 1, nr 250, s. 308.

¹¹⁹ Tamże, nr 261, s. 321–323.

¹²⁰ Tamże, nr 286, s. 350.

¹²¹ M. Biskup, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 57.

¹²² Skargi Torunian na piwo bydgoskie z 1444 r.: ASP, t. 2, wyd. M. Toeppen, Leipzig 1880, nr 395, s. 632.

¹²³ R. Czaja, *Urzednicy...*, s. 24.

¹²⁴ R. Kabaciński, *Handel Bydgoszczy w XIV i XV wieku*, w: *Historia Bydgoszczy*, t. 1, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań 1991, s. 119.

¹²⁵ Wpis sprawującego urząd piwnicznego Marcusa Koniga: AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, fol. 433r: „Anno d[o]m[in]i lxix. So wart mir d[en] bru[m]borgissche kellar im rothe befallen”. Por. K. Mikulski, *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 2: 1454–1650*, Toruń 2001, s. 31.

¹²⁶ M. Biskup podaje rok 1476; tenże, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 136.

wrocławskie (*breslisch bir*) lub po prostu śląskie (*slenysch bir*)¹²⁷. Ani piwo toruńskie, ani bydgoskie nie było tak cenione, co odzwierciedlało się także w cenie¹²⁸.

Obce gatunki piwa bywały rozdawane mieszkańcom miasta jako prezenty z okazji przypadających świąt. W 1478 i 1480 r. po Wielkiej Nocy rada nakazała przekazać mieszczanom po jednej lub dwie beczki piwa gdańskiego i elbląskiego na ich potrzeby, lecz zabroniła jego dalszego wyszynku i sprzedaży¹²⁹. Prezent ten uczyniła po raz pierwszy w 1478 r., po uprzednim wydaniu zakazu picia tego piwa podczas brackich biesiad¹³⁰. Domyślać się możemy niezadowolenia, jakie wywołał ten przepis, być może zatem wspomniany prezent miał załagodzić nastroje.

Napływ polskiego piwa do Torunia wzmógł się zwłaszcza w latach czterdziestych XV w., gdy Bydgoszcz stała się ważnym ośrodkiem handlowo-rzemieślniczym¹³¹. Starano się uszczelnić sposoby kontroli wwozu piwa bydgoskiego do miasta, a nawet ograniczyć jego konsumpcję. Skargi Nowego Miasta Torunia na sprzedaż polskiego piwa pszenicznego składane przed komturem toruńskim znane są już z 1444 r. Składały je także inne miasta¹³², a ich liczba wzrastała w drugiej połowie stulecia¹³³.

Po upadku panowania krzyżackiego i inkorporacji Nowego Miasta Torunia do Starego na mocy umowy z 8 III 1454 r. rada Starego Miasta Torunia przejęła zwierzchnią rolę nad Nowym¹³⁴. Wydawane przez nią wilkierze i ordynacje dotyczyły odtąd obu ośrodków, a przepisy związane z produkcją odnoszono łącznie do cechów działających w obu ośrodkach, które funkcjonowały odrębnie. Z okresu wojny trzynastoletniej zachowała się niewielka liczba ordynacji rady miejskiej. Widać jednak tendencję do powtarzania i odświeżania zapisów uchwalanych

¹²⁷ AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, fol. 11r, 12r, 39r; por. K. Kopiński, *Gospodarcze i społeczne kontakty...*, s. 121.

¹²⁸ H. Samsonowicz, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV–XV w.*, Warszawa 1968, s. 250.

¹²⁹ TD, s. 126.

¹³⁰ Tamże, s. 123.

¹³¹ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959, s. 64–65; Z. H. Nowak, *W okresie kryzysu państwa krzyżackiego*, w: *Historia Torunia...*, t. 1, s. 260. Piwo bydgoskie pojawia się w rachunkach piwnic ratuszowych w latach czterdziestych XV w.: AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, fol. 113r–116v, 133v.

¹³² ASP, t. 2, nr 391, s. 628–629; nr 395, s. 632; E. Schmidt, *Zur Geschichte des Bromberger Biers*, „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen” 3, 1902, z. 10, s. 153–154; A. Semrau, *Die Neustadt...*, s. 47; M. Małowist, *Podstawy gospodarcze jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w.*, PH, t. 45, 1954, z. 2–3, s. 162.

¹³³ M. Biskup, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 136.

¹³⁴ Szeroko: I. Janosz-Biskupowa, dz. cyt., s. 103–105.

w okresie krzyżackim. Utrzymywały one w mocy zarządzenia dyscyplinujące z okresu sprzed wojny lub je modyfikowały. Przykładem są ordynacje dotyczące wyszynku w dni świąteczne. W 1461 r. postanowiono, że budynek ratusza staromiejskiego oraz jego piwnice w niedziele i święta będą zamknięte aż do momentu zakończenia mszy świętej w kościele św. Janów¹³⁵. W 1464 r. wydano ordynację uchwaloną przez starszych, sędziów, ławników, kupców i starszych cechowych o świętowaniu niedziel i dni świątecznych, w którym ponowiono zakaz wyszynku i przypomniano, że o tym więcej mówił już „stary wilkierz”¹³⁶, który niestety nie zachował się.

W 1463 r. rada miejska, mając na uwadze kryzys związany z toczącą się wojną, przystała na prośbę piwowarów oraz piekarzy i obniżyła stawki czynszowe¹³⁷. Ponownie zobowiązała także każdego piwowara do znakowania uwarzonego piwa. Dokładnie opisano proces jego rejestracji. W celu pobrania opłaty od waru należało zgłosić datę warzenia i pobrać od sługi miejskiego znak z kamery akcyzowej. Urzędnik ten był zobowiązany do codziennej kontroli znaków, a za ich brak groziła kara¹³⁸. Z drugiej strony sprzedaż towarów musiała w 1464 r. trwać bez ograniczeń skoro już w listopadzie przypomniano mieszkańcom Starego Miasta zapis mówiący o zakazie wyszynku i handlu w niedzielę i święta, o czym „w starym wilkierzu można więcej przeczytać”¹³⁹. W 1470 r. uchwalono także zakaz słodowania w nadmiernych ilościach słodu przez piwowarów na własny użytek ze szkodą dla innych. Kupcy i obywatele mogli jednak słodować ile chcieli¹⁴⁰.

W roku prezydowania burmistrza Johanna Trosta (1472–1481)¹⁴¹, w 1472 r., w Starym Mieście Toruniu zarządzono kontrolę i spis ilości zboża oraz jakości produkcji żywności. Stwierdzono, że w okresie trwania wojny trzynastoletniej piwowarzy toruńscy umasowili wyszynk piwa, co doprowadziło do nadużyć w jego jakości. Odtąd nad jakością napojów mieli czuwać tzw. *Angießerzy*¹⁴² (dosłownie: nalewacze), czyli kontrolerzy jakości trunków, w tym także piwa. Zaprzysięgano ich na okres roku. Wybrano zatem przedstawicieli czterech niezwiązanych z produkcją piwa cechów – rzeźnika, szewca, piekarza i kuśnierza, którzy składali

¹³⁵ TD, s. 96.

¹³⁶ Tamże, s. 103.

¹³⁷ Tamże, s. 101; B. Quassowski, dz. cyt. (59), s. 38.

¹³⁸ TD, s. 101.

¹³⁹ Tamże, s. 103.

¹⁴⁰ Tamże, s. 112; por. B. Quassowski, dz. cyt. (59), s. 23.

¹⁴¹ K. Mikulski, *Urzednicy...*, s. 33, 212.

¹⁴² Por. A. Semrau, *Katalog...*, s. 19.

przysięgę przed radą¹⁴³. Uchwalono nowy cennik¹⁴⁴. Zachowana z połowy XVI w. przysięga toruńskich „nalewaczy” mówiła o kontroli wina, piwa i miodu, zarówno rodzimych, jak i obcych gatunków¹⁴⁵.

Sytuacja gospodarcza Torunia po wojnie pogorszyła się. Zniszczone były m.in. mury miejskie, fosy i budynki, na naprawę których władze miasta nie miały funduszy. W tym celu wiosną 1475 r. władze miasta (rajcy, starsi cechowi, sędziowie, ławnicy i inni zaprzysiężeni) zaprosili na konsultacje przedstawicieli kupców, cechów, z wyłączeniem piwowarów. Powołując się na długotrwałe rozważenie owej sytuacji i pilnie poszukiwane rozwiązania, a także na dobro wspólne miasta, postanowiono obłożyć piwowarów nowym podatkiem. Wprowadzono opłatę 1 wiardunku od przemiału słodu i uchwalono dodatkowe wynagrodzenie dla pisarza, który ją pobierał, zapisywał i nadawał znak akcyzowy na słód. Za każdą wycenę pisarz dostawał 4 denary. Uchwałę tę podjęto także w porozumieniu z przedstawicielami rady, ławników, kupców, rzemieślników oraz dodatkowo wspólnoty obu miast¹⁴⁶. Zarządzenie to musiało wywołać niezadowolenie piwowarów, gdyż pod koniec sierpnia czytamy o wydanym ostrzeżeniu, które przekazać mieli członkom cechu piwowarskiego ich starsi – zakazano im gromadzenia się i dosłownie „chodzenia w kupie” bez wiedzy rajców. Podczas takiego zgromadzenia zawsze powinien być obecny jeden lub dwóch członków rady¹⁴⁷. Zapis ten ponowiono w 1476 r.¹⁴⁸

W 1478 r. rada wydała kolejne zarządzenie, mówiące, że od 11 listopada (na św. Marcina) aż do 1 maja (św. Walpurgii) każdy piwowar mógł warzyć raz w tygodniu. Wówczas warzono tzw. piwo marcowe. Natomiast w okresie od maja do listopada zwyczajowo warzyć należało tylko raz na dwa tygodnie, pod karą 1 grzywny. Z tego obostrzenia zostały wyjęte poślednie gatunki piwa codziennego – *taffelbier*, *schenk-bier* i inne napoje, które każdy mógł warzyć na własny użytek, ile chciał i kiedy chciał¹⁴⁹.

Z piwnic ratuszowych Starego Miasta Torunia obce piwa sprzedawano także do innych miast regionu, o czym informują rachunki urzędu piwnicznego. Sprzedawano je m.in. do Chełmna¹⁵⁰, nabywali je kanonicy

¹⁴³ TD, s. 115.

¹⁴⁴ Tamże.

¹⁴⁵ AP w Toruniu, Kat. II, VIII, 66, s. 17.

¹⁴⁶ TD, s. 118.

¹⁴⁷ Tamże, s. 119.

¹⁴⁸ Tamże, s. 120.

¹⁴⁹ Tamże, s. 123–124.

¹⁵⁰ Przykładowo w 1470 r.: AP w Toruniu, Kat. II, XVI, 11, fol. 453r.

w Chełmży¹⁵¹, zaopatrywano polskie zjazdy stanowe, np. w Grudziądzu w 1471 r.¹⁵², wojewodzie w Chełmży, do Bierzysłowa i Świecia¹⁵³, na zjazdy do Piotrkowa¹⁵⁴.

W drugiej połowie XV w. ordynacje rady miejskiej były zapisywane znacznie mniej skrupulatnie. W 1512 r. zarządzono, że odtąd cech kretschmerów, a więc właścicieli browarów, będzie zwał się *Meltzenbrauer* – warzelnikami słodu – i stworzą oni bractwo, na czele którego stanie dwóch zaprzysiężonych starszych: Hans Koyt i Peter Ortel¹⁵⁵.

Z pierwszej połowie XVI w. pochodzi zachowany tekst przysięgi karczmarzy-piwowarów składany przed radą miasta, która ukazuje rosnący zasięg kontroli właścicieli browarów:

Der kretschmer eidt. Das ich dis jar czu dem biere und zu dem mete und czu dem maltcz[en] getreulich zuseh[en] wil, das man das rechtfertig mache, und das man das gebe, nach der stadt willkuhr, und in recht[en] massen, wo ich korn <aber die> masse zu kleine[s] finde, di wil ich uffhalt[en] und fur dem rath bring[en]. Wo ich auch weis ad[er] erfahre, das man bier teurer gibt, den d[er] stadt willkuhr <von mag>, das wil ich melden und an den rath bringen, die stadt warnen vor irer schaden, wo ich den erfahre, das wil ich nicht lassen noch durch <lieb> noch <durch> leidt, als [mir] G[ott] h[elffe]¹⁵⁶.

Kontrola obejmowała zatem stosowane miary zboża oraz wysokość cen wyznaczonych przez radę. Przysięga ta była odnawiana co roku po każdej kierce.

2. Statut piwowarów-karczmarzy z 9 XII 1521 r. – stan zachowania, geneza i charakterystyka treści

2.1. Stan zachowania i opis fizyczny

Omawiany dokument jest zachowany w oryginale. Spisano go na pergaminie o wymiarach 450 x 350 x 69 mm, u dołu na pasku pergaminowym przywieszona została puszka chroniąca pieczęć świętojańską rady Starego Miasta Torunia, tzw. sekretną, odcisniętą w czerwonym

¹⁵¹ Przykładowo w 1471 r. i 1472: tamże, fol. 459v, 486r.

¹⁵² Tamże, fol. 459r.

¹⁵³ Tamże, fol. 478v.

¹⁵⁴ Tamże, fol. 645r.

¹⁵⁵ TD, s. 144.

¹⁵⁶ AP w Toruniu, Kat. II. VIII, 66, s. 25.

wosku¹⁵⁷. W literaturze dokument ten cytowany był pod dawną sygnaturą Kat. IV. VIII, 12. W latach osiemdziesiątych XX w. Katalog IV został przesygnowany. Obecnie dokument zaszeregowany jest w ramach Zespołu cechów rzemieślniczych Torunia, nr 45, Cech piwowarów, sygn. 3. Treść dokumentu na charakter ciągły, bez wyszczególnionej numeracji.

Dokument ten został poddany konserwacji, co niestety w kilku miejscach wpłynęło na wyplukanie duktu liter, które wtórnie uzupełniono i to nie zawsze poprawnie. W kilku miejscach słowa są trudno czytelne, a uzupełnienia liter błędne, co zaznaczono w edycji. Pomocą służy zachowana nowożytna kopia, która okazała się przydatna w ustalaniu wątpliwych odczytów. Ma ona formę czystopisu zapisanego pismem o cechach siedemnastowiecznych. Zapisany arkusz ma wymiary 345 x 460 mm, brak na nim znaków wodnych. W XIX w. dokument ten został wszyty wraz z innymi rozporządzeniami miejskimi i cechowymi w poszyt urzędowy o tytule „Gewerke: Brauer-Zünfte Alt u. Neustadt 1525 bis 1645”, wówczas także nadano mu sygnaturę Kat. IV. VIII, 1. Obecnie poszyt ten zaszeregowany jest w ramach Zespołu cechów rzemieślniczych Torunia, nr 45, Cech piwowarów, sygn. 25. Kopia nowożytna ma już nadaną numerację 21 postanowień. Pragnąc uczynić tekst edycji bardziej przejrzystym, zdecydowano się zaczerpnąć nadaną wtórnie numerację artykułów z kopii nowożytnej. Treść kopii pokrywa się z tekstem oryginału.

2.2. Okoliczności powstania

Omawiany statut z 9 XII 1521 r. nie jest typową uchwałą cechową regulującą życie współbraci, który określałby warunki wstąpienia do cechu, nauki, zdobycie mistrzostwa bądź też który sumowałby starsze uchwalone zwyczajem prawa i aktualizował je, jak np. statut cechu piwowarów w Chełmnie z 1471 r.¹⁵⁸ Toruński statut został nadany odgórnie przez radę Starego Miasta Torunia w celu uregulowania produkcji i stosunków wewnętrznych cechu między właścicielami browarów i słodowni a pracownikami najemnymi (słodownikami, piwowarami, pachółkami), użytkującymi przestrzeń infrastrukturalną. Miał także na celu ukrócenie niezdrowej konkurencji w dostępie do produktów służących do warzenia piwa oraz ochronę jakości wyrobów.

¹⁵⁷ K. Ciesielska, *Herb, pieczęcie i barwy Torunia*, Toruń 1998, s. 11–12.

¹⁵⁸ Z. Zdrójkowski, *Chełmiński wilkierz cechu piwowarów z roku 1471*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 15, 1949, z. 3–4, s. 155–156. Por. także Statut elbląskich piwowarów najemnych z 1481 r.: *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, t. 1, wyd. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860, nr 269, s. 444–447.

Okoliczności wydania statutu dla cechu piwowarskiego, będące wynikiem konfliktu z radą miejską, omówił Józef Buława w 1971 r. Nakreślił je zatem krótko. Trudna sytuacja gospodarcza miasta, spowodowana nakładaniem nowych podatków, wywołała pierwszy wybuch niezadowolenia ludności jesienią 1515 r. Cech piwowarski stał na czele owych protestów. Sprzeciw budziła zwłaszcza polityka nadmiernego skupowania zboża przez wielkich kupców, powodująca jego niedobór dla innych mieszkańców miasta, którzy nie byli w stanie poczynić odpowiednich zapasów na zimę. Krytykowano stosowanie przedpłat i skupywanie zboża prosto z pola. Żądano m.in. wprowadzenia limitów na skup zboża dla każdego mieszkańca w wysokości 1 łaszta¹⁵⁹. Dokument królewski *Reformatio Sigismundi* z 1523 r. ustalał maksymalną ilość skupu na 5 łasztów. Natomiast wilkierz z 1524 r. ostatecznie nie określił tej granicy. Dawał natomiast pierwszeństwo w zakupie zboża piekarzom i piwowarom właśnie¹⁶⁰.

Skonfliktowane z radą cechy próbowały przedłożyć swoje skargi bezpośrednio królowi Zygmuntowi Staremu w 1520 r., do czego toruńska rada nie dopuściła. Nakłoniono ich do złożenia zażaleń na piśmie, które rajcy obiecali rozpatrzyć. Nie uczynili tego jednak. Ze względu na przewodniczenie piwowarów w rewolcie społecznej rada toruńska wydała dla nich 9 XII 1521 r. dyscyplinujące zarządzenie, zwane powszechnie w literaturze „statutem piwowarów”¹⁶¹. Buława określił go jako przykład znacznej zależności cechów toruńskich od rady miejskiej¹⁶². Wskazał na pewne ustępstwa rady wobec żądań biedniejszych mistrzów cechowych, dążących do likwidacji zbyt wielkich różnic w wielkości produkcji i majątku poszczególnych mistrzów. Nie wyrażono jednak zgody na unifikację przepisów dotyczących piwowarów ze Starego i Nowego Miasta, co więcej, zakazano im łączenia się¹⁶³ (art. 18).

Na tle innych zachowanych statutów cechowych zauważalna jest nietypowość analizowanego dokumentu i jego podobieństwo do wczesnonowożytnych zarządzeń policyjnych (*Gute Polizei*¹⁶⁴). W treści dokumentu

¹⁵⁹ J. Buława, dz. cyt., s. 20.

¹⁶⁰ Tamże, s. 87.

¹⁶¹ Tamże, s. 22.

¹⁶² Tamże, s. 22–23.

¹⁶³ J. Tandecki, *Kancelarie*, s. 26.

¹⁶⁴ Szczegółowo o rozwoju tego terminu zob. P. Nitschke, *Von der politeia zur polizei. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Polizei-Begriffs und seiner herrschaftspolitischen Dimensionen von der Antike bis ins 19. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Historische Forschung” 19, 1992, z. 1, s. 12–13; A. Iseli, *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 2009. Tam dalsza literatura.

termin „statut” nie występuje ani razu. Użyto za to innych pojęć, rozumianych synonimicznie i występujących często zamiennie: *Brief*, *Artickel*, *Stücke*, *Punct*. Jak wykazał w 1932 r. w swej dysertacji historyk prawa Friedrich Dieling, wszystkie cztery wymienione tu określenia należą do najczęściej stosowanych w statutach cechowych¹⁶⁵. Jednakże obok nich pojawiają się także inne: *Befel* (nakaz, życzenie) oraz *Gesetz* (prawo, ustawa), klasyfikujące je jako zarządzenie policyjne. Dokument wpisuje się w zjawisko, które pod wpływem szesnastowiecznej nauki o państwie i sprawiedliwych rządach rozwinie się znacznie w reakcji na bunt społeczne początku XVI w. Zarządzenia policyjne miały na celu regulację tych sfer i pojedynczych aspektów życia, które były szczególnymi punktami zapalnymi i prowadziły do buntów społecznych. Tak też było w tym przypadku. Analizowane zarządzenie jest ustawą, prawem, które, co wprost podkreślono, ma zapobiec powstawaniu konfliktów wewnątrz członków cechu. Należeli do niego producenci związani z różnymi etapami produkcji i dystrybucji piwa, ale prym wiedli najzamożniejsi właściciele browarów. Ich rozbieżne interesy związane z różnicami majątkowymi prowadziły do konfliktów. Władze miasta nakazały bezwzględne przestrzeganie zapisanych zasad i reguł. Kar nie sprecyzowano, lecz je zapowiedziano. Spis 21 artykułów był wyrazem woli władz miejskich – ich „wilkierzem” nadanym członkom cechu jako obowiązujące prawo (*Gesetz*). Każdy z artykułów, wyjęty osobno, mógłby być typową ordynacją porządkową rady. Treści dokumentu bliżej zatem gatunkowo do krótkiego, nadzwyczajnego wilkierza miejskiego. Przyjrzyjmy się bliżej jego treści.

Treść arengi podkreśla trud, jaki włożyli burmistrzowie i członkowie rady miasta w rozpoznanie nieporządku i rosnącej niezgody między karczmarzami (*Kretschmern*) oraz całym bractwem – młodymi i starzymi. Jako wystawcy figurują wyłącznie członkowie władz miejskich. Brak wzmianki o udziale starszych cechowych w jego redagowaniu, choć w narracji zapisano wyraźnie, że dokument jest odpowiedzią na liczne i częste skargi, a także usilne prośby o zaprowadzenie dobrego porządku. Jest także wynikiem zaobserwowanych przez radę przeszłych zdarzeń będących wynikiem zatargów, nieporozumień oraz nieporządku, mających miejsce między karczmarzami a całą wspólnotą. Czynności prawne zainicjowane zostały przez członków cechu, którzy, jak zapisano, wielokrotnie zgłaszali radzie miasta potrzebę rozwiązania problemów prowadzących do obniżenia poziomu zarobków i działań zakłócających ich pracę, a zatem utrudniającą zarabianie na życie. Jednak ostateczne

¹⁶⁵ F. Dieling, dz. cyt., s. 9–10.

rozwiązania narzucono im odgórnie. Dokument reguluje pracę karczmarzy (*kretschmer*), słodowników (*melczer*), uczniów (*lehrknechte*), piwowarów (*brewer*) oraz personelu pomocniczego (*helffer, pflichtiger*).

2.3. Omówienie treści postanowień dokumentu

Narady i zgromadzenia członków cechu bez wiedzy starszych cechowych zostały zakazane (art. 16–17). Zabroniono samowolnego przyjmowania uczniów bez aprobaty cechu (art. 5). Nawet wówczas rajcy upominali, by starannie dobrać kandydata, gdyż, jak zaznaczono, zdarzało się, że przyuczony, opuszczał potem cech i słodował poza miastem na szkodę cechu (art. 6). Dwa artykuły odnoszą się do spraw obyczajowych – obrazy słownej współbrata wykonującego zadania dla rajców oraz obrazy starszego cechowego w obecności rajców, a także podburzania do buntów. Karą za te wykroczenia było 0,5 kamienia wosku. Jeśli ktoś obraził braci publicznie, zapłacić miał aż 4 kamienie oraz zobowiązany był do złożenia ustnych przeprosin (art. 15). Podczas picia piwa brackiego żaden z członków cechu nie powinien był nadużywać alkoholu, podburzać do kłótni ani buntów, zakazano także wnoszenia nieprzepisowej broni pod karą wyznaczoną przez starszych cechu (art. 16). Pragnąc zapewne ograniczyć liczebność zgromadzeń, uznano, że członkowie i członkinie cechu, którzy nie zajmują się warzeniem piwa, nie powinni pojawiać się na zebraniach brackich. Mogli wpłacić swoją kwartalną opłatę za członkostwo i nie mieć nic do czynienia z bractwem (art. 19). Artykuł 18 powtórzył piętnastowieczny nakaz rozdzielności cechowej piwowarów między miastami. Żaden piwowar mieszkający na Starym Mieście nie miał prawa wstępować do cechu nowomiejskiego i na odwrót.

Odnieśmy teraz te rozporządzenia do znanych wcześniej ordynacji miejskich. Punkt 17 zakazujący zgromadzeń bez wiedzy rady wprowadzono dla wszystkich rzemieślników w 1476 r.¹⁶⁶ Takie dyscyplinujące zakazy uchwalano zwykle w reakcji na bunty społeczne, były typowym narzędziem obliczonym na utrzymanie spokoju w mieście. Najwcześniejsze znane są z okresu buntów czeladniczych mających miejsce w państwie zakonnym w 1385 r.¹⁶⁷ W sprawach związanych z moralnością odniesiono się do cudzołóstwa, które jeszcze w XIV w. w wilkierzu Nowego Miasta Torunia karano śmiercią¹⁶⁸, a od XV w. grzywną. W protokole rady

¹⁶⁶ TD, s. 120.

¹⁶⁷ ASP, t. 1, nr 25, s. 43.

¹⁶⁸ G. Bender, dz. cyt., s. 108.

staromiejskiej z 1473 r. kara ta wynosiła 10 grzywien¹⁶⁹. W analizowanym statucie z 1521 r. w przypadku jawnego cudzołóstwa, które było powszechnie znane, tj. wzbudzało zgorszenie i demoralizowało, członkowie bractwa byli zobowiązani do zapłaty 2 kamieni wosku i skazani byli na utratę członkostwa w cechu (art. 20). Tym samym tracili prawo do wykonywania zawodu.

Jednym z niewielu zapisów statutu zbliżającym go do wewnątrzcechowego jest artykuł regulujący udział w pogrzebie członka bractwa¹⁷⁰ (art. 14). Starsi wyznaczali współbraci, którzy mieli nieść ciało, karą za uchylenie się od tej powinności były 2 funty wosku. Absencja podczas odczytywania tekstu Ewangelii w trakcie trwania mszy pogrzebowej, a także podczas pogrzebu i wigilii wynosiła 2 szylingi. Można było jednak uzyskać zwolnienie z tych obowiązków po uprzedniej zgodzie starszych cechu.

Statut dość zdawkowo odnosi się do działań mających zabezpieczyć jakość produkcji, zaznaczając, że obowiązkiem słodownika jest dbałość o proces suszenia słodu (art. 3). Piwowarów zaniedbujących „pilność pracy” przy warzeniu piwa, tj. zaniedbujących ją wobec karczmarzy i miasta, mieli sądzić starsi cechu (art. 7). Obowiązkiem słodownika było także pilnowanie ognia w suszarni, zwłaszcza nocą (art. 3)¹⁷¹. Ogień pod tzw. darami należało stopniowo zwiększać i uważać, by nie przypalić słodu¹⁷². Rada wyrażała szczególną troskę o ten proces również dlatego, że był on częstą przyczyną pożarów w miastach¹⁷³. Rygoryzm kontroli wzrastał w art. 4, w którym zakazano przebywania w budynku słodowni po godz. 21 (art. 3). Zakaz utrzymywania ognia nocą dotyczył także karczmarzy (art. 8), którzy samodzielnie chcieli uwarzyć piwo¹⁷⁴. Zabroniono rozpalania pieca w ozdorni krótko przed tą godziną, nawet w przypadku, gdy wszystko było przygotowane (art. 8). Uprzedzono też działania „pod pretekstem” pojawiania się w słodowni po godz. 21 i nie pozwalano na wywożenie drewna i słodu z młyna słodowego po nieszpórach (art. 8). Ostatecznie

¹⁶⁹ TD, s. 116.

¹⁷⁰ Por. Z. Kropidłowski, *Samopomoc w korporacjach rzemieślniczych Gdańska, Torunia i Elbląga (XIV–XVIII w.)*, Gdańsk 1997, s. 136–137.

¹⁷¹ Technika suszenia słodu wpływała na jakość i smak piwa. Słód mógł być ogrzewany gorącym powietrzem i dymem, prażony na gorącej powierzchni lub suszony w gorącym pomieszczeniu np. w wietrznicach. Przy niemal masowej produkcji suszono słód na ruszcie zwanym darami (niem. Darren), przewracając odpowiednio często tzw. mieszakami; D. Karst, dz. cyt., s. 11, 23–24.

¹⁷² Tamże, s. 12, 23.

¹⁷³ M. Biskup, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 135; D. Karst, dz. cyt., s. 19. Przepisy te były szeroko rozpowszechnione w innych miastach; szerzej: E. Schubert, dz. cyt., s. 329.

¹⁷⁴ W Malborku była to północ; J. Voigt, *Geschichte Marienburgs...*, s. 524; PrU, t. 6/1, s. 237.

w art. 21 surowo zakazano suszenia słodu w obrębie miasta pod karą aż 50 grzywien¹⁷⁵. Wcześniejsze zakazy tego typu w Toruniu nie były znane.

Kolejnym elementem dyscyplinującym był zakaz słodowania i wyszynku w niedzielę i święta (art. 9–10). Od 1464 r. obowiązywało postanowienie podjęte na mocy wspólnej uchwały rajców, ławników, sędziów, kupców i starszych cechów o całkowitym zakazie szynkowania i handlu w dni świąteczne¹⁷⁶. Analizowany statut uszczegóławia ten zapis, zakazując w te dni także słodowania, a nawet zwózki drewna do pieca w słodowni (art. 9), wskazując konkretną karę za jego złamanie – 0,5 kamienia wosku (art. 9) dla słodownika, a 1 kamień za wyszynk dla karczmarza (art. 10).

W art. 12 argumentowano, że w celu wspomoczenia biedniejszych piwowarów każdy członek cechu w okresie od 29 listopada do 2 lutego mógł warzyć piwo tylko raz w tygodniu, tj. przez okres ponad 4 miesięcy. Natomiast po 2 lutego do 1 maja już bez ograniczeń, lecz nie mniej niż stanowią artykuły rady w księdze radzieckiej. Jest to z jednej strony nawiązanie do wspomnianej wyżej ordynacji z 1478 r., ale i poważne ograniczenie okresu ochronnego. Statut z 1521 r. skrócił zatem aż o 11 dni okres ochronny dla uboższych piwowarów i przestał różnicować gatunki piwa podlegające ograniczeniom. Ochronie biedniejszych piwowarów miał służyć zakaz przekupywania młynarzy słodowych bądź częstowania ich alkoholem (art. 11), co czyniło okazję do nadużyć przy kolejności i ilości słodowań. W Toruniu funkcjonowały na początku XVI w. dwa młyny słodowe mielące sład jęczmienny – na Starym i Nowym Mieście¹⁷⁷. Domyślać się należy, że w newralgicznych okresach produkcyjnych mogły być nadmiernie obciążone pracą.

Na podstawie powyższych analiz tzw. statut cechu piwowarów z 1521 r. zaklasyfikować należy raczej jako wilkierz, odgórnie narzucony wszystkim zaangażowanym w produkcję piwa.

Statut cechu piwowarów-karczmarzy Starego Miasta Torunia z 9 XII 1521 r.

Oryg.: AP w Toruniu, Zespół cechów rzemieślniczych, nr 45, Cech piwowarów, sygn. 3 (dawniej: Kat. IV, VIII, 12)

Wir burgermeister unnd rothman der stadt Thornn thuen kundt und bekennen offentlich mit dyßem brieff vor jdermeniglich dehn, sehen

¹⁷⁵ M. Biskup, *Historia Torunia...*, t. 2, s. 135.

¹⁷⁶ TD, s. 103.

¹⁷⁷ Tamże, s. 135.

ader horen, lehsen, itzigen unnd zukonfftigen, das wir viehl unnd itzt lanckwerig gewerkt und erkandt schelung und unordnung, szo zcwischen dehn kretschmeren unnd gantzer bruderschafft, jungk und aldt, ym vorgange der zzeit, beygewachßen; dodurch sie ahn persohnen der bruder, wie och nyderung und abbruch irer narunge gekomen, wollende sie trosten und widerumb, unser pflicht nach, szo viel moglich, zcw beserm stande, gutte ordenunge und gedeye irer narunge setczen, haben wir uff der geschwornen eldisten zwsampt aller wer mitbruder, manchfeldiges erolagen [s]¹⁷⁸ und instendiges bitten, domitte sie uns offt und vilmols belanget, etzliche artickel, stuck und gesetze, szo sie, als gutte ordenunge und gedinglichen gebrawch eyntrechtiger stymme, undereinander awsgesaczt, bewilligeth, ouch zwhalden angenohmen und vordersprochen, nochfolgendes lawts volczihen unnd vorbrieffen lossen, mit ernstem gebithen und sunderlichem befehl, selbtige alle ires inhalts und begreiffs, von eynem itczlichen mitbruder, bey der pehn unnd bwß dorawff gesaczt, ouch sunderlicher stroff, stete feste yn allen puncten, artickeln und stucken, unvorruckt und unvorbruchlichen zcwalden.

[1.] Im erste, dieweil sich eyn melczer alleyn mit dem melczen nicht woll zcubehelffen, szo sal und magk ym gestatet werden, och doneben wo er nicht zwmelczen und dennoch dem selbtigen unschedlich, seynem herren jo ehr melczet, zwbrewen.

[2.] Doruber hynder zwloß, wissen unnd willen, nymands anders als helffer ader pflichtiger arbeiten, ehs wehr dahn, daß er bey seynem herren nicht arbeit hette, alß denne mag ehr arbeiten, wo er will.

[3.] Item uff das die kretschmer mit guttem malcz zcw irem brewen versorget, szo sal eyn iczlicher melczer yn dehm melczhawse, allen vleis vorwenden und das fewer under der dahrren nymmer lossen awßgehn, bey der bwß zcweyer pfundt wachs.

[4.] Desgleichen wo ehr uff segers newhne, szo er dehrret ym melczhawse, nicht befunden ader kegenwertig, giebt ehr dieselbtigen bwße der bruderschafft.

[5.] Deß sall ouch keyn melczer irnkeinen lehrknecht zwlernen uffnehmen, alleyn eyn kretschmer, bey der bwß und stroff, so die geschwornen eldisten doruff noch erkenntnuß setczen.

[6.] Dokegen, sal ouch keyn kretschmer bey sich selbst im keyner lehrknecht, hynder wissen unnd willen der geschwornen eldisten awffnehmen, bey der pwß [s] eynes stehns wachs; dehn alle, dieweil eyn iczlicher nach seynem gefallens lerknechte uffgenohmen, ist es geschehens,

¹⁷⁸ *Powinno być*: vorlangen.

das sie eyn zceittlangk gelernet, dornoch entlowffen unnd uffem dem lande gemelctz, dodurch den kretschmern yn den stedten großer schade und vorterbnuß zwgefuget.

[7.] Es sullen dergleichen, die brewer bey dem bierbrewen gantz sorgfeldig und vleissich seyn, domitte durch iren vleis und gutte arbeit der kretschmer und die stadt mit guttem bier¹⁷⁹ versoumet, bey der bwß und stroff, welche die geschworinn eldisten seczin und irkanen, werden.

[8.] Itmcz¹⁸⁰ [s], welch kretschmer brewen will ader zcum brauen gewercks¹⁸¹, der sal des obendts vor segers newene, nicht¹⁸² unterfeweren, bey eynem halben stein wachs, beyunder¹⁸³ [s] zeith der vesper holcz und malcz awß der muhlen¹⁸⁴ mag¹⁸⁵ erwren, wo es die noth fordert.

[9.] Welcher abir am heiligen Suntag oder andern heiligen tagen malcz yn die muhlen, ader sust holcz zcum brewen furen wird, der gibet eynen halben [1/2] stehn wachs.

[10.] Doruber sall keyn¹⁸⁶ kretschmer dys Suntogs, noch ahn andern heiligen tagen, schenckbier awßgeben, bey der bws eynes [1] stehn wachs.

[11.] Item uff das zzwischen dehn kretschmern, arm und reiche, jungk ider aldt, bey und yn denn muhlen, eintracht und gleiche ordnung vorhalden und eyn iczglichher yrer muhlen ungehyndert komen moge. Szo sall keynn kretschmer zw eyner zzeit oder uff eyn mahl zcwe malcz yn der muhlen haben, noch dehm muhelischen zcuwrtruncken ader sust irnkeyn geschencke gebenn, uber eynen [1] schilling bey der bwß eines halben [1/2] stehn wachs, dahn der arm dodurch fast gehynd[e]rt und zcurcke gebrocht wirt.

[12.] Item domitte sich der arme neben¹⁸⁷ dem reichen habe¹⁸⁸ zcubehelffen, szo sall eyn ^{a-}itcz^{a189}lich kretschmer von Michaelis [29.09] baß uff unser ^{b-}lieben^{b190} f¹⁹¹rawen tagk Lichtweihung [2.02] alle wochen nicht

¹⁷⁹ *Z powodu zaplamienia karty wyraz rozmazany, słabo czytelny.*

¹⁸⁰ *Powinno być: Item.*

¹⁸¹ *Z powodu zaplamienia karty wyraz rozmazany, słabo czytelny.*

¹⁸² *Z powodu zaplamienia karty wyraz rozmazany, słabo czytelny.*

¹⁸³ *Powinno być: besonder.*

¹⁸⁴ *Wyraz rozmazany, słabo czytelny w wyniku konserwacji.*

¹⁸⁵ *Litera g prawie nieczytelna.*

¹⁸⁶ *Wyraz rozmazany, słabo czytelny.*

¹⁸⁷ *Wyraz rozmazany, słabo czytelny.*

¹⁸⁸ *Z powodu zaplamienia karty wyraz rozmazany, słabo czytelny.*

¹⁸⁹ *a-^a Zaplamienie atramentem. Litery słabo widoczne.*

¹⁹⁰ *b-^b Górna linia liter wytarta, słabo czytelne.*

¹⁹¹ *Litera wytarta, słabo czytelna.*

mehr dahn eyn [1] gersten bier brawen. Aber dornoch baß¹⁹² uff sandt Philips und Jacobs tagk [1.05], mag ehr girstene bier brewen, szo viel ehr vormag oder will, nichts desteweniger, das dornoch die artickel yn des ersamen roths buche begriffen, furgenohmen und gehalden werden.

[13.] Domitte ouch ym kawff der gersten gutte ordenunge und nochbarliche eyntracht vorhalden werde. Szo¹⁹³ sal keyn kretschmer dem andern gersten ader wehs¹⁹⁴ awß der hanth kawffen ader die ym kowff uberseczen, besunder wehr erst doczw kommet, der faß recht darzu haben, bey eynem halben [1/2] stehn wachs.

[14.] Item szo eyn bruder ader schwester vorstirbet und die leiche zcum begrebnuß sal bestatet werde[n], wehm von den eltisten die leiche zwtragen befohlen, und ehr dasselbe als ungehorßamer nicht thete, der gibet zcwe pfundt wachs zcur bwß. Kweme auch eyn bruder ader schwester nicht yn die kirchen, als man begencknuß helt, zcur zzeit, als das Ewangelium gelessen, der gibet zcwene [2] schilling [s] yn solcher gestalte und weise sal es ouch zcw des beygrab und vigilien gehalten werden; hette aber ymandes gescheffte, also das ehr von den eldisten urlob nehme, der ader die geben nicht mehr denne vier [4] pfennigk.

[15.] Item szo mahn die bruder yn geschefften des ersamen roths ader sust von der bruderschafft wegen verbortet, und irnkeyn bruder yn kegenwertigkeit eynes roths heren die eldisten mit unhubschen worten anfuhr, ader sich sust kegen dehn brudern ungepurlichen mit uffruhr erfreigte, der gibet zcur bwsse einen halben [1/2] stehn wachs; blibe auch irnkeyner awßen, der giebet iiij [4] stein, ehr hette denne redliche entschuldung.

[16.] Des sall sich auch eyn iczlicher bruder yn der samlu[n]g, als man das bruder bier trincket, zcuchtig zcymlich und aller gepuhr, awßwenig uffruhr ader wiederwillen halden und keyn mortlich gewehre bey¹⁹⁵ sich tragenn, bey der straff und bwsse so die eldisten doruff setczen werden.

[17.] Item, dieweil offt und vilmols awß zwhoffen kommens, so kuppeney bey sich selbist heymlichwen halden bohßer wille, heimlicher neydt und unrodt entsprewst, szo sollen die melczer noch brewerknecht, hynder wysen und willen der geschwornen eldisten nym[m]er zcwßampne gehn, g¹⁹⁶espreche ader sust handel zwhalden, bey der bwß des ersamen roths.

¹⁹² W górnej części wyrazu *plama atramentu*.

¹⁹³ *Litera o rozmazana*.

¹⁹⁴ *Tj. weizen*.

¹⁹⁵ *Wyraz rozmazany*.

¹⁹⁶ *Litera g zamazana*.

[18.] Item es sal ouch keyn kretschmer, szo yn der Aldenstadt wohnet, mit dehn kretschmern yn der Newenstadt bruderschafft haben, also ouch hie wiederumb.

[19.] Doneben alle bruder ader schwester, szo nicht brewen, sollen¹⁹⁷ nicht yn der andern bruder versamlung oder gespreche komen, besunder mogen sust ir quartalgeld geben und ferner mit der bruderschafft nicht zwthuen¹⁹⁸ haben.

[20.] Item welch bruder ader schwester bestendig yn eynem ehebruche begriffen, alszo das solch laster und ubertretung offenbahr wird, der gibet der bruderschafft zcwen [2] stehn wachs unnd sall dennoch nach erkentnuß des ersamen raths der bruderschafft entsatzt werden.

[21.] Es will ouch der ersame roth ernstlich befohlen und gebotten haben, das forthmer keyn kretschmer, nymands außgenomen, irnkeynen hoppen yn dehn brewhewsern uff den darren, ferligkeit. Szo der stad baß dovon entstanden und konfftig villeichte, das Got verhüth, derhalben beywachsen mochte zuvormeiden, derren sollen bey der bwß funffzeigk [50] margk.

Des zw urkunt und mehrer sicherheid haben wir dise¹⁹⁹ geseze, punct und artickel, welche darnoch allezeit uff unser und unnser nochkomlingk sunderlich behagk und wolgefallens, ouch ab und zwseczen noch gelegenheit der zeit, sehen sollen mit unserm stadt anhangendem secret als offenen brieff besiegeln lossen. Der gegeben ist zw Thorun am Montagk negst vor Barbare der heiligen Junckfrawen noch Crists gepurth tawsentfunffhundert ym eyn und zwenczigstem jore [9.12.1521].

Bibliografia

- Biskup M., *Handel wiślany w latach 1454–1466*, RDSG, t. 14, 1952, s. 155–202.
Biskup M., *Historia Torunia, t. 2: U schytku średniowiecza i w początkach odrodzenia (1454–1548)*, Toruń 1992.
Biskup M., *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959.
Blackenburg Ch.V., *Die Hanse und ihr Bier. Brauwesen und Bierhandel im hansischen Verkehrsgebiet*, Köln–Weimar–Wien 2001.
Bogucka M., *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII wieku*, Warszawa 1962.

¹⁹⁷ Wyraz zamazany z powodu zarysowania powierzchni pergaminu.

¹⁹⁸ Litera n zamazana z powodu zarysowania powierzchni pergaminu.

¹⁹⁹ Wyraz rozmazany, litera s słabo czytelna.

- Brauer M., *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation*, Berlin 2011.
- Buława J., *Walki społeczno-ustrojowe w Toruniu w I połowie XVI wieku*, Toruń 1971.
- Ciesielska K., *Wykazy mieszczan toruńskich zobowiązanych do udziału w wyprawach krzyżackich na Gotlandię w latach 1398–1408*, „Zapiski Historyczne” 32, 1967, z. 4, s. 79–98.
- Czacharowski A., *Ze studiów nad strukturą społeczną mieszczaństwa toruńskiego na przełomie XIV/XV w.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 9. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 58, 1973, s. 89–97.
- Czaja R., *Kryzys handlu elbląskiego na przełomie XIV/XV wieku*, „Rocznik Elbląski” 13, 1993, s. 9–19.
- Czaja R., *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń 1992.
- Czaja R., *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 1: Do roku 1454*, Toruń 1999.
- Dieling F., *Zunftrecht. Eine Rechtsquellenstudie mit besonderer Berücksichtigung des Schneiderhandwerks*, Heidelberg 1932.
- Herbst S., *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń 1933.
- Iseli A., *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 2009.
- Isenmann E., *Gesetzgebung und Gesetzgebungsrecht spätmittelalterlicher Städte*, cz. 1, „Zeitschrift für Historische Forschung” 28, 2001, z. 1, s. 1–94.
- Janosz-Biskupowa I., *Rola Torunia w Związku Pruskim i wojnie trzynastoletniej w latach 1440–1466*, Toruń 1965.
- Jasiński T., *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982.
- Klonder A., *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII wiek)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983.
- Kopiński K., *Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu*, Toruń 2005.
- Kopiński K., *Źródła drukowane do dziejów średniowiecznego Nowego Miasta Torunia*, w: *Nowe Miasto Toruń. 750 lat od lokacji*, red. K. Mikulski, P. Oliński, W. Rozynkowski, Toruń 2014, s. 100–116.
- Maciejewski T., *Wilkierze miast lokowanych na prawie chełmińskim w państwie zakonnym (do 1454 r.)*, w: *Studia Culmensia Historico-Juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990, s. 361–392.
- Maciejewski T., *Wilkierze miasta Torunia*, Toruń 1997.
- Maciejewski T., *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Gdańsk 1989.
- Małowist M., *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w.*, PH, t. 45, 1954, z. 2/3, s. 141–187.
- Mikulski K., *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.
- Mikulski K., *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 2: 1454–1650*, Toruń 2001.
- Moraw P., *Über Landesordnungen im Spätmittelalter*, w: *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit*, red. J. Duchhardt, G. Melville, Köln 1997, s. 187–202.

- Neitmann K., *Die Landesordnungen des Deutschen Ordens in Preußen im Spannungsfeld zwischen Landesherrschaft und Ständen, w: Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preußen und seinen Nachbarländern*, red. H. Bookman, E. Müller-Luckner, München 1992, s. 59–81.
- Nitschke P., *Von der politeia zur polizei. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Polizei-Begriffs und seiner herrschaftspolitischen Dimensionen von der Antike bis ins 19. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Historische Forschung” 19, 1992, z. 1, s. 1–27.
- Nowak Z.H., *Neustadtgründungen des Deutschen Ordens in Preußen. Entstehung, Verhältnis zu den Altstädten, Ende der Eigenständigkeit*, w: *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich*, red. U. Arnold, Marburg 1993, s. 129–142.
- Oliński P., *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych (Chełmno, Toruń, Elbląg, Gdańsk, Królewiec, Braniewo)*, Toruń 2008.
- Piskorska M., *Materiały do badań ludnościowych w Archiwum Miasta Torunia. Cz. 1: wiek XIII–XVI*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 10, 1935–1937, s. 6–14.
- Pitz E., *Bürgerreinigung und Städteeinung. Studien zur Verfassungsgeschichte der Hansestädte und der deutschen Hanse*, Köln 2001.
- Quassowski B., *Obrigkeittliche Wohlfahrtspflege in den Hansestädten des Deutschordenslandes (Braunsberg, Elbing, Königsberg, Kulm und Thorn) bis 1525*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 59, 1919, s. 1–68; 60, 1920, s. 27–66; 61, 1921, s. 103–148.
- Samsonowicz H., *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzы nad Bałtykiem w XIV–XV w.*, Warszawa 1968.
- Schmidt A., *Deutsche Biernamen aus Altpreußen*, „Zeitschrift für Volkskunde” 47, 1938, s. 162–166.
- Schmidt E., *Zur Geschichte des Bromberger Biers*, „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen” 3, 1902, z. 10, s. 153–156.
- Schubert E., *Jedzenie i picie w średniowieczu*, posł. B. Schneidmüller, tłum. L. Lewandowska, Toruń 2019.
- Semrau A., *Katalog der Geschlechter der Schöffenbank und des Ratsstuhls in der Stadt Thorn 1233–1602*, „Mitteilungen des Coppersnicus Vereinigung für Wissenschaft und Kunst” 46, 1938, s. 1–115.
- Semrau A., *Die Neustadt Thorn während ihrer Selbsständigkeit 1264–1454*, „Mitteilungen des Coppersnicus Vereinigung für Wissenschaft und Kunst” 37, 1929, s. 11–70.
- Tandecki J., *Gospody i szynki dawnego Torunia (do roku 1793)*, „Rocznik Toruński” 18, 1988, s. 173–191.
- Tandecki J., *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Toruń 1987.
- Tandecki T., *Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2002.

- Tandecki T., *XVI-wieczne statuty toruńskiego cechu garncarzy i zdunów*, „Rocznik Toruński” 17, 1986, s. 267–276.
- Varges W., *Die Wohlfahrtspflege in den deutschen Städten des Mittelalters*, „Preußische Jahrbücher” 81, 1895, s. 250–318.
- Volckmann E., *Alte Gewerbe und Gewerbegassen. Deutsche Berufs- Handwerks- und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit*, Würzburg 1921.
- Wulf S., *Arbeit und Nichtarbeit in norddeutschen Städten des 14. bis 16. Jahrhunderts. Studien zur Geschichte sozialer Zeitordnung*, Hamburg 1991.
- Zdrójkowski Z., *Chełmiński wilkierz cechu piwowarów z roku 1471*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 15, 1949, z. 3–4, s. 155–160.

Julia Mozdzeń

The 1521 statute of the brewers' guild of Toruń Old Town against
the background of the development of internal municipal legislation
(Summary)

The article analyses the content of the so-called Statute of the Brewers of the Old Town of Toruń, which the city council imposed in 1521 on the guild members in response to the riots of 1515. The author poses the question of whether this is, in fact, a statute in the sense of internal guild regulations. To answer this, she analyses all surviving municipal ordinances and urban statutes known as *wilkierze* (Pol. sing. *wilkierz*, Ger. *Willkür*) from the area of the two Toruń towns issued between the fourteenth and the early sixteenth century to examine the evolution of these provisions and to demonstrate what part of them was disciplinary, intended to restore order and the common good in the city by the council. The preserved Toruń source material of a normative nature is incomplete. The oldest Toruń ordinances relating to beer production, its quality control, and the organisation of the brewers' guild come from the *wilkierz* of the New Town of Toruń (from c. 1300 to the mid-fifteenth century), while the earliest regulations of the council of the Old Town of Toruń date back to the early fifteenth century. No medieval *wilkierz* from the Toruń Old Town has survived; there are mainly protocols and historical excerpts from the municipal books of the Old Town Council. Supplementary use was made of court books, account books and lists, which made it possible to reconstruct the location of breweries, inns, and malt houses. Despite the fragmentary nature of the preserved material, the influence of older legislation on some of the provisions of the “statute” was demonstrated. The source in question is an internal municipal act and not a guild statute, which would define the guild rules of production, work, apprenticeship, and competition. In the author's opinion, the Toruń brewers' statute of 1521 should be regarded as an urban *wilkierz*, issued in reaction to a breach of order in the city. The final part contains an edition of this document and a brief description of its content.

Julia Mozdzeń – adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Specjalizuje się w badaniach nad piśmiennictwem miast pruskich XV i początku XVI w., zwłaszcza dziejopisarstwie gdańskim i wilkierzach miejskich. Interesuje się także edytorstwem źródeł historycznych oraz dziejami książki.

Julia Mozdzeń – assistant professor at the Institute of History, University of Gdańsk. She specialises on the writings of Prussian cities in the 15th and early 16th centuries, particularly on Gdańsk historiography and urban statutes known as *wilkierze*. She is also interested in editing historical sources and the history of the book.

E-mail: julia.mozdzen@ug.edu.pl